

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра міжнародного приватного, комерційного та цивільного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

студентки 2 курсу, 5 м групи ФМТП

заочної форми навчання

спеціальності 081 «Право»

спеціалізації

«Комерційне право»

Худякової Олени Йосипівни

Науковий керівник

канд. юрид. наук, доцент

Гончаренко Олена Миколаївна

Гарант освітньої програми,

доктор. юрид. наук, доцент

Мазаракі Наталія Анатоліївна

Київ 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	
1.1. Поняття та правова природа банківського кредиту	6
1.2. Поняття, зміст і порядок укладення кредитного договору	21
1.3 Суб'єкти та об'єкт банківського кредитування	29
 РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	
2.1 Судова практика вирішення спорів щодо кредитних правовідносин	42
2.2 Зарубіжний досвід банківського кредитування суб'єктів господарювання	50
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Актуальність теми. З розвитком у нашій країні ринкових відносин, а також з появою підприємств різної форми власності, особливого значення набуває проблема чіткого правового регулювання фінансово-кредитних відносин суб'єктів підприємництва.

На сьогодні у суб'єктів господарювання все частіше виникає потреба залучення запозичених коштів для здійснення своєї діяльності та отримання прибутку. Проте, внаслідок фінансової кризи, нестабільної валютної політики Національного банку України, що спричинили масове безробіття, значна кількість позичальників постала перед проблемою належного виконання кредитних договорів. За останні роки банківська ліквідність значно погіршилась, а прибутки підприємств суттєво зменшились. Така ситуація призвела до кількісного зростання судових спорів щодо виконання кредитних договорів.

Не дивлячись на перше місце, яке посідає категорія кредитних спорів серед загальної кількості справ цивільної та господарської юрисдикції, особливості розгляду цієї категорії справ залишаються недослідженими. Існує велика кількість підзаконних нормативно-правових актів, котрі часто змінюються, суперечать один одному. При цьому, в деяких випадках чинне банківське законодавство входить у протиріччя з іншими галузями права – цивільним, господарським, фінансовим, адміністративним, податковим. Іноді трапляються й випадки, коли не лише у споріднених законах, але й одному й тому ж законі мають місце правові розбіжності чи навіть правові колізії. Саме тому, з огляду на актуальність для випускного кваліфікаційного проекту, вибрано тему правового регулювання банківського кредитування суб'єктів господарювання.

У вітчизняній науковій літературі проблематика кредитних правовідносин суб'єктів господарювання досліджується достатньо давно. Теоретична основа даної роботи складається з праць науковців, таких як: І.А. Безклубий, Т.В.Бессараб, О.О.Грін, Д. І. Коваленко, О.А. Костюченко, В. Д. Лагутін, С.В. Очкуренко, Л.Г. Рябко, Г.Ф. Фомін та інші.

Проте питання правового регулювання умов, що передують укладенню договору в сучасних правових умовах потребують додаткового дослідження.

Акти чинного законодавства вимагають оновлення правового підходу до розуміння відносин, що виникають за кредитними договорами, а також пошук напрямків удосконалення їх правового регулювання. В рамках цього постає необхідність переосмислення основоположних підходів до кредитного договору, які стосуються правового регулювання відносин за кредитним договором.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є теоретичне дослідження правового регулювання банківського кредитування суб'єктів господарювання на базі аналізу українського законодавства та судової практики, формулювання рекомендацій щодо удосконалення законодавства щодо банківського кредитування суб'єктів господарювання.

Відповідно до мети дослідження визначено **такі завдання:**

- визначити поняття та правову природу банківського кредиту;
- охарактеризувати поняття, зміст і порядок укладення кредитного договору;
- визначити суб'єктів та об'єкт банківського кредитування;
- здійснити аналіз судової практики при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин;
- дослідити зарубіжний досвід банківського кредитування суб'єктів господарювання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у сфері банківського кредитування суб'єктів господарювання.

Предметом дослідження є правове регулювання банківського кредитування суб'єктів господарювання.

Методи дослідження. При написанні випускної кваліфікаційної роботи, використовувались відповідні загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Діалектичний метод використовувався при формулюванні вихідних понять, що стосуються предмета дослідження; метод синтезу та аналізу був використаний для комплексного дослідження поглядів у сучасній правовій

доктрині щодо поняття та юридичних ознак договору банківського кредиту; порівняльно-правовий застосовувався для вивчення зарубіжного досвіду інших країн; системно-функціональний при вивченні специфіки відносин, пов'язаних із банківським кредитуванням суб'єктів господарювання; формально-юридичний використовувався при аналізі змісту актів чинного законодавства та практики його застосування.

Практична цінність. Практична цінність випускної кваліфікаційної роботи полягає в тому, що теоретичні положення, сформульовані на підставі дослідження та практичні рекомендації можуть сприяти вдосконаленню національного законодавства при організації та здійсненні банківського кредитування суб'єктів господарювання.

Наукова цінність полягає у подальшій розробці доктринальних положень по правовому регулюванню банківського кредитування суб'єктів господарювання. Зокрема, елементи наукової новизни містяться у пропозиції щодо удосконалення національного законодавства про забезпечення правового регулювання у сфері банківського кредитування суб'єктів господарювання, запропоновано формулювання поняття договору банківського кредиту.

Публікації. За підсумками випускної кваліфікаційної роботи опублікована одна наукова стаття на тему: «Поняття та юридичні ознаки договору банківського кредиту» у збірнику наукових статей студентів «Правове забезпечення підприємницької діяльності». Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С.260-263.

Структура та обсяг роботи. Структура дослідження зумовлена її метою, завданнями, предметом дослідження і авторським підходом до розгляду обраної теми. У відповідності з ними випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 71 сторінку, із яких основна частина роботи займає 53 сторінки. Список використаних джерел складається із 102 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. Поняття та правова природа банківського кредиту

Для термінології банківського права одним із ключових питань є визначення поняття банківського кредиту. Велике значення банківське кредитування має для розвитку малого підприємництва та великого бізнесу, і як похідна, для економіки держави. Кредитний ринок у цьому відношенні являється важливим інструментом, так як дає реальну можливість запозичити потрібні ресурси і здатність фінансових установ їх надати.

Однією із договірних форм втілення фінансово-кредитних механізмів є кредитний договір, а найрозвиненіший його вид – банківський кредит [45, с. 19]. Таким чином, виникає потреба визначення поняття договору банківського кредиту, яке допоможе правильно зорієнтуватися споживачам при укладанні та реалізації договорів, що характеризують кредитні відносини.

У ЦК України міститься широке поняття кредитних правовідносин. Поряд із традиційними договорами позики і кредиту, ним також передбачені відносини комерційного кредитування та новації боргу у позикове зобов'язання. Договорам позики та кредиту присвячено окремі параграфи глави 71 ЦК України, що, у свою чергу, дає можливість розглядати їх як рівнозначні стосовно один одного та самостійні [3].

У ЦК України підкреслено тільки загальні нормативні положення щодо кредитного договору. Вони є недостатніми для належної правозастосовної діяльності. У зв'язку з цим необхідно встановити, які ознаки вирізняють кредитні правовідносини, що закладені у договорі банківського кредиту.

У національному законодавстві тлумачення понять щодо кредитування, як то: кредиту, позики, позички, кредитної діяльності, кредитної операції,

кредитного договору, кредитних відносин, кредитних коштів недостатньо чіткі та зрозумілі.

Звернемо увагу на співставлення визначення банківського кредиту до банківського законодавства.

Згідно із Законом України «Про банки та банківську діяльність» «банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми» [4].

Закон України «Про споживче кредитування» [7] дає визначення споживчому кредиту, як грошовим коштам, «що надаються споживачу (позичальникові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних з підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника» [7].

Дослідженням правової природи кредиту присвячено багато наукових праць, серед яких можна виокремити таких авторів як: І.А. Безклубий, Т.В.Бессараб, О.О.Грін, Д. І. Коваленко, О.А. Костюченко, В. Д. Лагутін та інші.

Проте до цього часу серед вчених-правників немає єдиного підходу до розуміння сутності кредиту. Зазначене викликане складністю розуміння кредиту як економічної й правової категорії та тим, що у сучасній юридичній та економічній літературі термін «кредит» застосовується у різних значеннях.

Д.І. Коваленко визначив, що присутність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту. На його думку, кошти, які нагромаджуються у виробників можуть бути надані у формі кредиту, який дає можливість позичальникам отримувати грошові кошти, необхідні для оплати товарів і послуг, або придбати їх із розстроченням платежу [48, с. 197–198].

В.Д. Лагутін вважає, що кредит проявляється у формі руху позикового капіталу, і відображає економічні відносини між кредитором та позичальником,

який повертає отримані кошти з відсотками за використання [57, с. 14]. Роз'яснюючи загальні принципи кредитування вчений надає їм наступні визначення.

Так, В.Д. Лагутін вказує: «...принцип забезпеченості кредиту дає змогу кредитору захистити себе від збитків у разі банкрутства позичальника. Принцип зворотності та строковості зобов'язують боржника повернути отримані кошти в строк, що вказаний в договорі. Завдяки принципу платності банк отримує в повернення не тільки тіло кредиту, але й нараховані відсотки за користування» [57, с. 45].

Автор дослідження проблемних питань про банківський кредит Т.В.Бессараб дійшов висновку, що банківський кредит це варіація позики, що надається банком, як юридичною особою, що має ліцензію Національного банку на здійснення певних видів кредитних операцій [28, с. 3].

Доктор юридичних наук І.А. Безклубий зазначив, що на відміну від позики надати кредит може тільки банківська чи фінансова установа. Категорія «кредит» у цивільно-правовому розумінні подається як позикове зобов'язання, де одна сторона надає, а друга зобов'язана повернути в строк за домовленістю отримані кошти чи речі [26, с. 302]. Автор доходить до висновку, що категорія «кредит» лежить у площині зобов'язальних відносин.

Варто звернути на трактування поняття «кредитних правовідносин», яке сформулювала Л. Г. Рябко у дисертації на тему «Правове регулювання кредитних відносин за законодавством України». «Кредитні правовідносини – це врегульовані нормами права самостійного виду відносини, які виникають між учасниками майнового обороту з приводу надання грошових коштів і товарно-матеріальних цінностей на визначений термін або з відстрочкою платежу при перерозподілі матеріальних фондів на умовах терміновості, поворотності і платності у вигляді процентів по кредиту» [76, с. 9].

Отже, кредит лежить в площині суспільних відносин, що мають місце між сторонами в процесі передачі вільних коштів від одного контрагенту до другого у тимчасове користування на засадах зворотності, платності та добровільності.

Найпопулярнішою передумовою для появи, зміни та припинення цивільних прав і обов'язків законодавство називає договір. Як правило, під терміном «договір» констатують юридичний факт, договірне правовідношення або документ, у якому фіксується встановлення між сторонами зобов'язального правовідношення [86, с. 83].

При розкритті суті правової природи кредитного договору, автор навчального посібника «Банківське право» О.А. Костюченко зазначає, що банківський кредит надається банками готівковими коштами у тимчасове користування [52, с. 84].

Науковець звертає увагу на принципи банківського кредитування, що визначають основні принципи кредитного механізму:

- а) забезпеченість, яка страхує банк від збитків, якщо позичальник виявиться неплатоспроможним;
- б) строковість, у договорі зазначається строк повернення кредиту;
- в) платність, банк очікує повернення суми позики з нарахованими відсоткам за користування;
- г) повернення кредиту повинно бути обов'язковим у визначений договором строк [52, с. 87-88].

Банк обов'язково повинен при наданні кредитів придержуватися головних принципів кредитування, а також перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредиту, дотримуватися встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків [62, с. 88-89].

У процесі історичного розвитку суспільства та як наслідок багаторічної активності законодавців створено деякий перелік цивільно-правових договорів, які сторони можуть використовувати, вступаючи у договірні відносини. Утім, наявність в законодавстві правового регулювання тих чи інших правовідносин не тягне за собою обов'язок для учасників цивільного обороту будувати свої зобов'язальні взаємозв'язки виключно у відповідності з відомими договірними зразками. Виходячи з принципу свободи договору, закріпленому у статтях 3, 6, 627 ЦК України [3], особи мають право самостійно за власною волею вирішувати

питання укладання договору, визначення його умов, вибору контрагента, самостійно обирати вид і тип договору тощо. Останнє призводить до висновку, що у сторін є право для укладання договорів, які передбачені, так і не передбачені Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами, але відповідають головним вимогам національного законодавства.

Варто зауважити, що незважаючи на наявність нормативних актів, що містять в собі положення про банківське кредитування та кредитний договір, у національному законодавстві існують прогалини в регулюванні цих відносин. Відсутність законодавства з чітким визначенням договору банківського кредиту призводить до наслідків у функціонуванні кредитування бізнесу, що, в свою чергу, має вплив на розвиток національної економіки.

Основна проблема сучасного кредитування – неплатоспроможні позичальники. Через це, завдання впорядкування нормативної-правової бази в українському законодавстві, а саме затвердження «Банківського кодексу України» [93, с. 105], постало дуже гостро. Так Г. Ф. Фомін, в пошуках шляхів вдосконалення правового регулювання кредитних відносин, наголошує, що недостатній рівень або відсутність правового регулювання стримує та ускладнює практичне застосування кредитних відносин, що викликає потребу розроблення та прийняття «Кредитного кодексу України» [91, с.277].

На проблематику оптимізації банківського кредитування підприємницьких структур в Україні вказує О.Л. Малахова у своєму дослідженні «Напрями активізації банківського кредитування суб'єктів підприємництва в Україні» [59]. Автор зазначає, що проблемні питання кредитування банками суб'єктів господарювання, а саме малого і середнього підприємництва, закладені в тому, що із-за відсутності чіткої нормативної норми суб'єкти підприємництва банківські установи не знаходять спільної мови. Для успішного вирішення цієї проблеми потрібно компенсувати дефіцит єдиних уявлень у представників бізнесу та банків про сутність кредитної діяльності [59, с.29].

На аналогічні проблемні питання в механізмі банківського кредитування звертає увагу і Л. О. Вдовенко та пропонує поліпшення механізму банківського

кредитування юридичних осіб шляхом залучення нормативно-законодавчих, адміністративно-регулятивних актів разом з економічними важелями впливу на кредитну активність банків [30].

А.А. Пислиця, аналізуючи стан кредитування юридичних осіб в банківській сфері виділяє низку проблем, таких як: складна процедура отримання кредиту; низький рівень державної підтримки на ринку кредитування; наявні недоліки у системі оцінки кредитоспроможності позичальників; відсутність знань про процес отримання кредиту; високі відсоткові ставки; відсутність чіткого законодавчого регулювання кредитних відносин [69, с.31].

У свою чергу А.А. Пислиця наголошує на необхідності вдосконалення законодавства з банківського кредитування, а саме:

- 1) проектування і впровадження нових законів, для регулювання діяльності банківських установ з урахуванням міжнародних норм та звичаїв у банківській практиці;
- 2) обмеження втручання держави у сферу приватних інтересів комерційних банків в межах, встановленими законодавством;
- 3) узгодження норм спеціального банківського законодавства з нормами інших галузей права [69, с.31].

Проведемо більш детальний аналіз законодавства та юридичної літератури для розкриття поняття, змісту і порядку укладення договору банківського кредиту для суб'єктів господарювання.

Відповідно до статті 626 ЦК України договір [3] розуміють як домовленість двох або більше сторін, що спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Договір передбачає волевиявлення двох та більше осіб, тому являється двостороннім або багатостороннім правочином. Свободу договору закріплено у статті 3 ЦК України [3].

Статтею 345 ГК України [2] передбачено, що кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору, в якому зазначені мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення

зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту [2].

Що стосується банківського законодавства, то у Законі України «Про споживче кредитування» [7] є визначення договору про споживчий кредит, як різновиду «кредитного договору, за яким кредитордавець зобов'язується надати споживчий кредит у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач (позичальник) зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти за користування кредитом на умовах, встановлених договором» [7]. Договір про надання споживчих кредитів, який прямо не містить хоча б одну з ознак, визначених частиною другою ст. 3 Закону «Про споживче кредитування» [7], має відповідати вимогам цього Закону щодо таких договорів (зокрема розділу III Закону). Перш за все, у договорі про споживчий кредит повинні зазначатись положення, визначені частиною першою ст. 12 Закону «Про споживче кредитування». А саме: інформацію про наслідки прострочення виконання зобов'язань зі сплати платежів, у тому числі розмір неустойки, процентної ставки, інших платежів, які застосовуються чи стягуються при невиконанні зобов'язання за договором про споживчий кредит, а черговість погашення вимог за договором про споживчий кредит повинна відповідати ст. 19 Закону. Умови договору про споживчий кредит не мають містити положень, які обмежують права споживача порівняно з правами, встановленими Законом «Про споживче кредитування», адже відповідно до ч.5 ст. 12 цього Закону вони є нікчемними [7].

Однак, чинне цивільне, господарське і банківське законодавство не надає чіткого визначення «договору банківського кредиту», що спричиняє певні труднощі у використанні банками кредитного договору на практиці. Як правило, банки використовують типові форми договорів, які вони розробляють самостійно та затверджуються у відповідних внутрішньо-банківських положеннях. Конкретний зміст кредитного договору і перелік усіх умов кредитної операції визначаються за згодою сторін.

Дані, які фінансова установа повинна надати позичальнику до укладення договору, визначені ст. 12 Закону України «Про фінансові послуги та державне

регулювання ринків фінансових послуг» [10]. Відповідно до ст. 56 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [4], банки зобов'язані на вимогу клієнта надати інформацію про ціну банківських послуг, інші відомості й консультації з питань надання банківських послуг. Що стосується конкретно споживчого кредиту, то згідно з ч. 2 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» [5] перед укладенням договору про надання споживчого кредиту кредитор зобов'язаний повідомити споживача в письмовій формі про умови кредитування, у тому числі орієнтовну сукупну вартість кредиту (в процентному значенні та грошовому виразі) з урахуванням процентної ставки за кредитом та вартості всіх послуг (реєстратора, нотаріуса, страховика, оцінювача та ін.), пов'язаних із одержанням кредиту та укладенням договору про надання споживчого кредиту; варіанти повернення кредиту, включаючи кількість платежів, їх частоту та обсяги; переваги й недоліки запропонованих схем кредитування [5]. Звертаємо увагу, що з дати набрання чинності Закону «Про споживче кредитування» від 10 червня 2017 року, Закон «Про захист прав споживачів» застосовується до відносин споживчого кредитування лише у частині, що не суперечить Закону «Про споживче кредитування» [7].

Варто підкреслити, що у сучасній науковій юридичній літературі у своєму підручнику «Договори в цивільному праві України» О.О. Грін проілюстрував правові ознаки договору кредиту. Одним із видів кредитів є банківський кредит, договір якого є консенсуальним, відплатним, двостороннім [37, с.178].

Ознакам договору банківського кредиту не присвячено достатньої уваги в науковій літературі, тому спробуємо охарактеризувати кожну з них, аналізуючи ЦК України. Визначення ознак допоможе відмежувати даний договір від інших видів договорів, у тому числі від договору позики.

Згідно ч.1. ст. 1054 ЦК України [ЦКУ] банк бере обов'язок надати позичальнику в кредит кошти на умовах, які встановлені договором, а позичальник гарантує повернення кредиту та оплату процентів [3]. З чого випливає, що договір має двосторонній зобов'язальний характер. Тому, договір банківського кредиту є двостороннім, бо правами та обов'язками наділені обидві

його сторони. Ця стаття концентрує увагу на те, що договір є виключно відплатним, внаслідок чого позичальник разом з поверненням основної суми боргу повинен сплачувати банку відсотки за користування кредитом. Кредитний договір являється строковим договором, тому у ньому зазначаються строки повернення та наслідки дострокового розірвання кредиту [3].

Договір є консенсуальним, що вказано в ч.1 ст. 638 ЦК України [3], і рахується укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних його умов. Але для договору банківського кредиту цього недостатньо, якщо він не складений у письмовій формі. У відповідності зі ст. 1055 ЦК України [ЦКУ] кредитний договір принципово має укладатись у письмовій формі. Звідси слідує, що лише з моменту підписання договору кожною із сторін він вважається укладеним. Недотримання письмової форми тягне його нікчемність [3].

Господарсько-правові аспекти банківській кредитних відносин врегульовані у Господарському кодексі України [2]. Зокрема у статті 345 ГК України визначено, що кредитні операції банків полягають у розміщенні банками від свого імені на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян [2]. Кредитними визнаються банківські операції, визначені як такі законом про банківську діяльність [4].

У статті 347 ГК України визначені форми та види банківського кредиту. Згідно з цією статтею у сфері господарювання можуть використовуватись банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний та інші форми кредиту [2]. Кредит, що надається банківською установою для кредитування суб'єктів господарювання може бути направлений на: поповнення обігових коштів, придбання основних засобів та імпортованих товарів, для використання в інвестиційній діяльності та будівництві, придбання нерухомості та авто, оплати імпортованих послуг та інші [62].

Відповідно до статті 348 ГК України банк здійснює контроль за виконанням умов кредитного договору, цільовим використанням, своєчасним і повним погашенням позички в порядку, встановленому законодавством [2]. У разі якщо позичальник не виконує своїх зобов'язань, передбачених кредитним

договором, банк має право зупинити подальшу видачу кредиту відповідно до договору [62].

Задля захисту кредиторів і вкладників банку процес кредитування регламентується чинним законодавством України з урахуванням нормативів, розроблених НБУ для управління діяльністю банків. Кредитування підприємств та організацій виконується комерційними банками виключно на договірних умовах. Ключовим моментом процедури отримання кредиту вважається укладення кредитного договору (угоди) [23, с.164] між кредитором і позичальником у письмовій формі (ч. 2 ст. 345 ГК) [2].

Формуючи поняття кредитного договору, звернемося до дисертації «Нормативно-правовий договір та договірний процес у суверенній Україні», в якій автор Т.І. Стрибко характеризує сучасний договір як правовий інститут, що являє собою один із засобів правового регулювання, тобто договір є унікальним правовим засобом, який дозволяє здійснювати як нормативне, так і індивідуальне правове регулювання. Т.І. Стрибко пояснює, що у випадку нормативного правового регулювання договір встановлює правила поведінки загального характеру, які характеризуються неперсоніфікованістю і не вичерпністю. У другому випадку це індивідуальні правила, які зазвичай є персоніфікованими й вичерпними [82, с. 25-26].

Трактування «кредитного договору» у законодавстві України не визначене. Оскільки річ йде про правову регламентацію відносин між двома суб'єктами господарювання, то кредитний договір має всі ознаки господарського договору. Але і визначення «господарського договору» в правових актах теж не існує. Статтею 173 ГК України надано визначення господарського зобов'язання, як обов'язку, що формується між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених ГК України, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт

(управлена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [2].

Звідси випливає, що господарський договір є різновидом цивільно-правової угоди, а саме – за правовими ознаками – є узгодженим процесом дій двох або більше сторін, ціль яких набуття, зміна або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202, 626 ЦК України). Цей договір регламентується загальними нормами гл. 16, 47–53 та іншими нормами ЦК України щодо угод у разі уникнення розбіжностей з положеннями господарського законодавства України [64, с.308].

Для регулювання договірних відносин з кредитування використовують норми параграфу 1 глави 71 ЦК України [3], у випадку, коли інше не встановлено цим параграфом і не впливає із суті кредитного договору. Як було зазначено вище, єдине поняття кредитного договору регламентовано ст. 1054 ЦК України, в якій розглянуто кредитний договір як правочин, з якого водночас формуються обов'язки банку видати кредит, а позичальника його повернути. За таким правочином, та сторона, що кредитодавець, а саме банк чи інша фінансова установа бере обов'язок видати грошові кошти у формі кредиту, за розміром та на умовах, що вказані в договорі, а боржник повернути кредит та сплатити відсотки у строк, що зазначений в договорі [3]. Кредитний договір є консенсуальним і двосторонньо зобов'язальним. Юридично, сторони за договором кредитування безсумнівно визначені в законодавстві: кредитодавець це банк або інша фінансова установа, що має ліцензію Національного банку України на всі або окремі банківські операції, і позичальник, що має намір отримати кошти для підприємницьких чи споживчих цілей [3].

За змістом ст. 629 ЦК України договір є обов'язковим для виконання. Відповідно до ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу [3], інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Як зазначається у банківській енциклопедії, кредитний договір є угодою, укладеною в письмовій формі, де кредитор бере на себе обов'язок надати кошти позичальникові за розміром та на умовах, що закріплені договором, а позичальник повинен повернути кредит та сплатити проценти [20, с. 243].

У юридичній та економічній літературі зустрічаються однотипні визначення поняття договору кредиту. Вважаємо, що для пошуку найоптимальнішого визначення поняття кредитного договору варто звернути увагу на посібник з банківської справи, публікації минулого року. Автори посібника Л.І. Катан і Н. І. Демчук, Т.О. Журавльова та В.Г. Бабенко-Левада, на підставі наукової літератури та нормативно-правових актів, дали визначення кредитному договору, як основі кредитних відносин, «що укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі. У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту» [22, с.322].

Очевидно, слід врахувати твердження О.А. Костюченко про те, що договір кредитування є господарським договором [52, с. 163]. Так і автори посібника «Банківське право: українське та європейське» зазначають, що кредитний договір відноситься до типу господарських договорів. Оскільки у ролі самостійних юридичних осіб виступають і позичальник і банк-кредитор, що являються майновими гарантами, як суб'єктами, які проявили взаємний економічний інтерес [23, с.164].

Варто підкреслити, що надання банками коштів на умовах фінансового кредиту є фінансовою послугою. Це зазначено п.п. 6 п. 1 ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [10].

Звернемо увагу на зміст кредитного договору, в якому закладені обов'язки: кредитодавця надати кредит, а позичальника повернути кредит та сплатити проценти; і щодо прав кредитора, за яким закріплене право вимагати повернення

коштів і сплати процентів, а за позичальником право отримання кредиту [87, с. 218].

З правової точки зору, кредитна угода між банківською установою та суб'єктом господарювання може бути укладена за участю не менше ніж двох сторін, якими виступають кредитор і позичальник. У договорі банківського кредитування кредитором, апріорі, може виступити лише банк, який володіє правом видачі кредитів всім суб'єктам господарської діяльності незалежно від їхньої галузі господарювання, статуту, форм власності, за умови наявності у них своєчасного правового забезпечення повернення кредиту і сплати відсотків за користування кредитом. Зі сторони позичальника може бути як юридична так і фізична особа, що укладає кредитну угоду для підприємницьких цілей [51, с.308].

На практиці, під час укладення кредитних договорів між банком та суб'єктами підприємництва, дуже часто передбачено договором цільове використання кредиту. На підставі цього, отримання банківського кредиту суб'єктами господарювання усіх форм власності можливе при виконанні основних умов, закладених у договорі, а саме:

- а) умова забезпеченості кредиту – для страхування ризиків кредитора у вигляді збитків у випадку неплатоспроможності позичальника;
- б) повернення, строковість і платність – у зазначений строк у кредитному договорі позичальник зобов'язаний повернути банківській установі тіло кредиту і сплатити відсотки за його використання;
- в) цільовий характер – використання коштів, наданих за кредитним договором, позичальник повинен спрямувати на конкретні цілі, що передбачені кредитним договором.

З метою отримання економічного прибутку від операцій кредитування підприємств та недопущення неповернення кредиту боржником у майбутньому, у банків існує заборона на видачу кредитів за такими цілями:

- а) погашення збитків від підприємницької діяльності позичальника;
- б) необхідних для поповнення чи формування статутного фонду;
- в) фінансування купівлі власних цінних паперів [51, с.308].

Отже, для банківських установ характерно у змісті кредитного договору зазначати таку умову, як цільовий характер користування кредитом. При порушенні даної умови кредитор має право відмовитися від подальшого кредитування позичальника за договором [87, с. 218]. Тому що, кошти, отримані у кредит, можуть використовуватись тільки на цілі, що зазначені у кредитному договорі [64, с.406].

Необхідно звернути увагу на форму кредитного договору, до якої закон пред'являє особливі вимоги. Так статтями 1055 ЦК України та 6 Закону України від 12 липня 2001 р. «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [10] регламентовані вимоги до форми і порядку укладення кредитного договору. А саме, укладення кредитного договору між позичальником і кредитором в письмовій формі, з зазначенням взаємних обов'язків відносно суми кредиту, строку його повернення, розміру та процедури сплати відсотків, та неможливості змінюватися в односторонньому порядку. Договір кредиту має бути підписаний уповноваженими особами сторін, що його укладають [10].

У статті 1055 ЦК України [3] зазначено, що незалежно від суб'єктного складу чи суми кредиту, правочин під страхом його нікчемності має укладатися в письмовій формі. Письмова форма кредитного договору відповідає загальноприйнятим правилам, що встановлені статтями 207 та 639 ЦК України [3] для письмової форми цивільно-правового договору. Аналогічно, це відповідає загальним правилам, що встановлені статтею 208 ЦК України, для правочинів, що укладені між юридичними особами або фізичною та юридичною особою, які мають бути складені в письмовій формі. У розріз з загальним правилом, за яким недодержання встановленою законом письмової форми правочину не має наслідком його недійсність, згідно статті 215 ЦК України [3], недотримання письмової форми кредитної угоди має наслідком його нікчемність. Отже, кредитний договір, складений за усних обставин вважається недійсним з моменту його укладення, за ним не настає жодних юридичних наслідків та не має права визнання недійсності в судовому порядку.

Усе зазначене вище дає можливість зробити висновки, що:

1. Юридична природа кредиту є складною та специфічною: у загальному сприйнятті кредит являється формою виконання кредитних правовідносин, де одна сторона на деякий час отримує право кредитора стосовно іншої особи-боржника; а у вузькому сенсі – це вид кредитних правовідносин, що виникли за участю банківських установ, які залучаються при здійсненні кредитних операцій гроші з депозитних вкладів.

2. Банківський кредит проявляється як форма для здійснення кредитних правовідносин, які виконуються на базисі кредитного договору у взаємовідносинах між банком та позичальником у спосіб передачі залучених банком на депозитні рахунки грошових коштів у власність позичальнику на умовах строковості, платності, повернення, забезпечення і цільового використання.

3. З необхідністю запровадження якісного правового регулювання суспільних відносин у сфері банківського кредитування важливе прийняття Закону України «Про кредитування», через те, що даною практикою займаються не лише банки, але й інші фінансові організації. Визначення поняття та умов кредитного договору дозволить забезпечити взаємовигідну для банку і позичальника співпрацю на всіх її стадіях. Юридично правильно укладений кредитний договір необхідний для захисту інтересів як банку, так і клієнта-позичальника. Для цього потрібно, щоб кожен пункт кредитного договору був конкретним, чітко сформульованим і не припускав різного його тлумачення.

4. Можна сформулювати трактування «договору банківського кредиту», на підставі якого виникають кредитні відносини між банками та фізичними чи юридичними особами (позичальниками), що керуються нормами цивільного права та господарського, який проявляється у передачі кредитодавцем грошових коштів позичальникам на визначений строк на умовах строковості, поверненості та платності у вигляді відсотків за кредитом.

Якщо визначити юридичні ознаки договору банківського кредиту:

- об'єктом договору банківського кредиту є тільки грошові кошти;
- стороною з боку кредитора може виступати тільки банк;

- форма договору є виключно письмовою;
- кредитний договір є консенсуальним, відплатним, двостороннім.

1.2. Поняття, зміст і порядок укладення кредитного договору

Задля з'ясування істотних умов банківського кредитного договору проведемо короткий аналіз законодавства та наукової літератури. Істотними питаннями, що характеризують кредитний договір є те, яким чином в правовому полі кредитодавці зобов'язані надати кредит, та з другої позичальники прийняти зобов'язання його повернути разом з відсотками у зазначений строк. Обов'язок видачі кредиту підлягає виконанню кредитодавцем на умовах, передбачених договором, і в разі порушення цього обов'язку кредитор несе перед позичальником відповідальність, що встановлюється договором та нормами законодавства. У разі виконання свого обов'язку кредитора, виникає підстава для початку нарахування відсотків за наданий кредит, що породжує підставу для права повернення цієї суми позичальником.

Цивільний кодекс України не містить повного переліку істотних умов кредитного договору. Тому, щодо виявлення істотних умов кредитного договору, як різновиду господарського договору, зробимо аналіз цивільного та господарського законодавства.

Статтею 627 ЦК України передбачено, що відповідно до ст. 6 ЦК України сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості [3].

Зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства (ч. 1 ст. 628 ЦК України) [3].

Відповідно до ст. 638 ЦК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору, а істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як

істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди [3].

У положеннях ст. 1054 ЦК України істотними умовам є сума кредиту, строк повернення, розмір кредиту. Згідно змісту цієї статті кредитний договір є укладеним з моменту досягнення згоди сторонами за всіма істотними умовами договору, оформленої письмовим договором. У науковому коментарі до ст. 1054 ЦК зазначено, що предметом кредитного договору є виключно грошові кошти [88]. Відповідно до ч. 2 ст. 524 ЦК України сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті [3].

Згідно з ч.1 ст. 1048 ЦК України позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором [3].

Кредити надаються банком під відсоток, ставка якого, зазвичай, не може бути нижчою процентної ставки за кредитами, які бере сам банк, і процентної ставки, що виплачується ним за депозитами (ч. 3 ст. 346 ГКУ) [2]. Ставка за кредитом може бути фіксованою або змінюваною. Розмір відсотків, тип процентної ставки (фіксована або змінювана) і порядок їх сплати за кредитом визначаються в договорі. Предметом кредитного договору є виключно грошові кошти [88].

Процес нарахування процентів виконується у вигляді відсотків на основну суму заборгованості або фіксованих сум з моменту видачі кредиту клієнту банку або зарахування на його рахунок. Згідно ч.1 ст. 1056 ЦК України розмір процентів та порядок їх сплати повинні бути прописані у кредитному договорі.

Відповідно до статті 180 ГК України [2] в господарських договорах істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких за вимогою однієї зі сторін має бути досягнута згода. У посібнику «Господарське право України» за редакцією С. В. Несиної зазначено, що «у кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови та порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань

позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту» [64, с.401].

Певний перелік умов наведений у ч. 2 ст. 345 Господарського кодексу України [2]. Так, відповідно до положення ч. 2 ст. 345 ГК України [2], у кредитному договорі зазначаються: мета кредиту; сума кредиту; строк кредитування; умови і порядок видачі та погашення кредиту; види забезпечення зобов'язань позичальника (наприклад: застава, порука тощо); відсоткові ставки; порядок внесення плати за кредит; обов'язки, права і відповідальність сторін стосовно видачі та погашення кредиту [2].

Проте, що цікаво, заданий широкий діапазон істотних умов кредитного договору не співпадає з його правовою природою та сутністю істотних умов, визначених чинним законодавством. Так, згідно ч. 1 ст. 638 ЦК України [3]; ч. 2 ст. 180 ГК України істотними умовами господарського договору є умова про предмет договору; умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду; усі інші умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди [2]. Частиною 3 статті 180 ГК України закріплено правило, що під час укладення господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору [2].

Аналіз положень ГК України свідчить, перелік істотних умов того чи іншого господарського договору зазначено, наприклад, ч. 3 ст. 272, ч. 1 ст. 284, ч. 2, 3 ст. 297, ч. 5 ст. 318 Господарського кодексу України [2]. Аналогічний підхід застосовується і в положеннях ЦК України, зокрема, перелік істотних умов інших договорів прямо визначається, наприклад, у статтях 695, 982, 1035 Цивільного кодексу України [3].

Проведений аналіз, дає змогу дійти висновку, що істотними умовами кредитного договору як господарського договору відповідно до законодавства являються умови про: предмет; ціну; строк його дії; порядок видачі та погашення кредиту; види забезпечення зобов'язань позичальника; відсоткову ставку; порядок внесення плати за кредит; обов'язки, права і відповідальність сторін стосовно видачі та погашення кредиту та домовленості за згодою сторін.

Цю позицію підтримав НБУ, аналізуючи норми ГК України у своєму у листі № 18-111/3249-8378 від 18.08.2004 р. «Про деякі питання застосування Цивільного кодексу України в банківській діяльності». В цьому листі НБУ зауважив, що «в інших випадках, зокрема щодо умов, що наведені в ч. 2 ст. 345 Господарського кодексу України (зокрема, мета кредиту, умови та порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту), то відсутні підстави вважати їх істотними умовами кредитного договору...» [11].

Приділимо увагу ще одній істотній умові кредитного договору, як строк кредитного договору. Звернемо увагу на трактування понять «строк договору», «строк виконання зобов'язання» та «термін виконання зобов'язання», які згідно з приписами ЦК України мають різний зміст. Відповідно до ч.1 ст. 251 ЦК України строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. А згідно з частиною другою цієї статті терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення [3].

За ст. 252 ЦК України строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами, а термін - календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати [3].

Згідно ч.1 ст. 631 ЦК України, строком договору є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору. Цей строк починає спливати з моменту укладення договору (ч.2 ст.631 ЦК України) [3], хоча сторони можуть встановити, що його умови застосовуються до відносин між ними, які виникли до укладення цього договору(ч.3 ст.631 ЦК України) [ЦКУ]. Закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору (ч.4 ст.631 ЦК України) [3]. Відтак, закінчення строку договору, який був належно виконаний лише однією стороною, не звільняє другу сторону від відповідальності за невиконання чи неналежне виконання нею її обов'язків під час дії договору.

Поняття «строк виконання зобов'язання» і «термін виконання зобов'язання» охарактеризовані у статті 530 ЦК України. Згідно з приписами ч.1 ст. 530 ЦК України, якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін) [3].

З огляду на викладене строк (термін) виконання зобов'язання може збігатися зі строком договору, а може бути відмінним від нього, зокрема коли сторони погодили строк (термін) виконання ними зобов'язання за договором і визначили строк останнього, зазначивши, що він діє до повного виконання вказаного зобов'язання.

Варто звернути увагу, що договір кредиту відрізняється від договору позики неможливістю укладання на умовах «до пред'явлення вимоги». Будучи оплатним різновидом позики кредит може бути достроково повернений лише за згодою кредитора [88]. За строками користування, частиною 2 статті 347 ГК України, банківські кредити класифікують як: короткострокові – до одного року; середньострокові – до трьох років; довгострокові – понад три роки [2].

Щодо притаманності консенсуальної природи договору кредиту робимо висновки з аналізу статті 1054 ЦК України, що призводить до визнання договору двостороннім, оскільки як вказано у ч. 3 статті 626 ЦК України, правами й обов'язками наділені обидві сторони, а саме обов'язком кредитодавця надати кредит та обов'язку позичальника його повернути та сплатити відсотки за користування ним [3]. А з останнього випливає, що договір кредитування є у всіх випадках оплатним [88]. На відміну від договору позики згідно ч. 1 ст. 638 ЦК України договір кредиту вступає в силу з моменту, як сторони в належній формі погодили всі істотні умови. Завдяки консенсуальній природі кредитного договору законом допускається одностороння відмова від надання або одержання кредиту за вже укладеним договором. На відміну договору позики, цей правочин є завжди оплатним, через те, що позичальник за одержані кошти сплачує кредитодавцю проценти [3].

Варто зазначити щодо можливості набуття кредитним договором ознак договору приєднання. За статтею 634 ЦК України кредитор може викласти умови

кредитного договору у формулярах чи інших стандартних формах. Як наслідок, позичальник не зможе запропонувати свої умови договору, а лише може приєднатись до запропонованого договору в цілому [3].

Проте, Д.О. Гетманцев, який являється автором посібника «Банківське право України» наголошує, що кредитний договір не є договором приєднання. Також, правочин, не є публічним договором, через те, що в різних конкретних випадках кредитор може змінити умови договору під конкретні умови кредитування, які залежать від багатьох обставин, таких як кредитний ризик чи репутація клієнта [34, с.87].

Звернемо увагу на встановлені законом особливості відповідальності за невиконання кредитного договору. Статтею 625 ЦК України [3] визначена відповідальність боржника за грошове зобов'язання навіть у випадку його неплатоспроможності. Отже, позичальник не звільняється від відповідальності за відсутність можливості для виконання ним зобов'язання з повернення кредитних коштів [34, 86с].

До того ж, частиною 1 статті 1050 ЦК України [3] передбачена відповідальність боржника за порушення графіку виплати кредитних платежів у вигляді нарахування банком пені, що встановлено сторонами за підписання договору. Разом з тим, на кредитора покладена відповідальність за невчасну видачу кредиту, якщо це передбачено умовами кредитного договору, та за покриття збитків, завданих клієнту [36, с. 146-147].

Проблема несвоєчасного погашення кредитів в умовах посткризової економіки за останні роки, залишила негативний відбиток на ефективність і довіру у співпраці між банками та суб'єктами підприємництва. Тому для позичальників О. А. Костюченко наголошує про важливість дотримання кредитної дисципліни, а саме вчасно здійснювати платежі з погашення кредиту, дотримуватись всіх умов кредитної угоди. Адже невиконання вищевказаних умов призведе до низки негативних наслідків у вигляді переплати за завищеними процентами за прострочення кредиту; припинення кредитування з правом банку достроково в односторонньому порядку розірвати договір; дострокове стягнення

раніше наданого кредиту з сплатою штрафних санкцій; звернення стягнення на предмет заставного майна [52, с. 165].

Порядок укладення кредитного договору з суб'єктами господарювання. включає три стадії: 1) формування договору; 2) стадія виникнення і розвитку договірних правовідносин; 3) реалізація договірних прав та обов'язків [82, с. 26].

Детальний процес укладення кредитного договору з суб'єктами господарювання описаний у навчальному посібнику «Господарське право» за редакцією Н. О. Санахметової. Потенційний позичальник, що зацікавлений в отриманні кредиту, для одержання кредиту звертається в банк. Форма звернення може бути у вигляді листа, клопотання, заяви. У документах зазначається необхідна сума кредиту, його мета, строк погашення та форми забезпечення. Якщо поточний рахунок позичальника відкритий в іншому банку, то він подає в банк установчі документи з зазначенням юридичної адреси, картку зі зразками підписів, завірену банком, і довідку банку про залишки коштів на рахунках та наявності заборгованості за позиками.

Розмір відсоткових ставок та порядок їхньої сплати встановлюються банком і визначаються в кредитному договорі залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, що склалися на кредитному ринку, строку користування кредитом, облікової ставки та інших факторів.

Варто зазначити, що за кредитором також закріплене право контролювати виконання боржником умов кредитного договору, цільовим використанням кредиту, вчасним та повним його погашенням. Для цього кредитор формує регулярні ділові зустрічі з позичальником, та контролює стан збереження майна, що виступає в якості гарантії. Виявивши порушення за цільовим перерахуванням кредитних коштів, банк має право достроково розірвати кредитний договір, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором у встановленому чинним законодавством порядку [36, с.146-147].

Перш ніж укласти договір, банк ретельно вивчає господарсько-фінансову діяльність позичальника, а саме: дотримання дисципліни та акуратності у

розрахунках; стан і перспективи росту фінансового положення; спроможність мобілізації грошових коштів з різних джерел у разі потреби; аналіз показників ліквідності балансу чи окремих видів активів [52, с. 164].

Без сумніву, це важливо для прогнозування ризику неповернення кредиту, наголошує В.В. Луць у навчальному посібнику «Контракти в підприємницькій діяльності». Саме для визначення кредитоспроможності кредитор вивчає діяльність потенційного позичальника, після чого приймає рішення про надання або відмову у наданні кредиту [51, с. 310-311].

Оцінка кредитоспроможності клієнта можлива за такими критеріями як забезпеченість підприємства оборотними коштами не менш як наполовину від усіх його видатків; вивчення ділової репутації підприємства, договірної, платіжної дисципліни; конкурентоспроможність продукції (послуг) підприємства та його перспективи розвитку.

Банк, отримавши позитивні результати оцінки, проектує умови договору з надання кредиту, з зазначенням: виду кредиту, його суми і строку, способу видачі та погашення, гарантії, ціни та інших умов. Грошові кошти суб'єктам господарської діяльності надаються у безготівковій формі та перераховуються на кредитний рахунок позичальника [51, с. 310-311].

Розглянувши процес укладення кредитного договору, перейдемо до його змісту та переліку усіх умов, що погоджуються сторонами за взаємною згодою. На практиці типова форма кредитної угоди розробляється кожним банком індивідуально. Тому виділимо істотні умови кредитного договору, в яких:

1. Визначаються суб'єкти договору (кредитор та позичальник), з уточненням юридичних прав сторін, що підписують договір.
2. Окреслені умови кредитування, а саме сума і строк кредиту, послідовність дій щодо його видачі та погашення.
3. Позичальник бере на себе обов'язок на повернення кредиту та сплати відсотків.
4. Закріплюються майнові гарантії для повернення кредиту.

5. Уточнення переліку умов, які повинен виконати позичальник протягом дії кредитного договору.
6. Встановлюються та закріплюються права кредитора й позичальника.
7. Визначаються умови відповідальності за відхилення від умов договору.
8. Строк договору.
9. Можливості зміни умов угоди.
10. Юридичні адреси суб'єктів угоди, підписи уповноважених осіб, скріплені печатками чи електронним підписом.

З моменту надання кредиту позичальнику кредитний договір набирає чинності та діє до моменту повного погашення суми кредиту та сплати відсотків за його користування [81, с.73; 55, с.149-150].

Таким чином, на підставі проведеного аналізу варто запропонувати власне визначення «поняття договору банківського кредитування для суб'єктів господарювання», як документу, що засвідчує домовленість між банком (кредитором) та суб'єктом господарської діяльності (позичальником) виникнення кредитних відносин, в якому закладені двосторонні зобов'язання і відповідальність сторін з моменту отримання позичальником кредиту. Зміст і перелік умов договору кредиту погоджуються сторонами та містять в собі: суму кредиту, умови надання і погашення кредитних коштів, відсоткову ставку за користування кредитом та інші умови, які відповідають чинному законодавству.

1.3 Суб'єкти та об'єкт банківського кредитування

Банківським відносинам характерні загальні ознаки всіх правовідносин, через те, що вони підлягають регулюванню норм права. Суспільні відносини, що виникли як наслідок здійснення кредитної діяльності банками з іншими суб'єктами врегульовані різними галузями права. Наприклад, укладення договору банківського кредиту являється підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків між суб'єктами у відповідності до ч. 1 ст. 11 ЦК України.

А характер господарських правовідносин знаходить свій відбиток в процесі кредитування комерційними банками суб'єктів господарювання, які

мають місце у сфері господарювання. В процесі кредитування суб'єктів господарювання поєднані організаційні та майнові елементи, представлений особливий суб'єктний склад, здійснюється регулювання зі сторони держави, так і з боку суб'єктів цих відносин [49, с. 47].

Банківське кредитування є різновидом правовідносин між кредитором і позичальником, які виникли в процесі одержання кредиту, користування ним та його поверненням. Учасники цих економічних відносин, називаються їх суб'єктами. Банківський кредит – це кредитні відносини, в яких однією із сторін виступає банк [49, с. 289].

Згідно загальноприйнятої позиції теоретиків права, суб'єктами правовідносин являються учасники правовідносин, в особі індивідів, організацій чи спільнот, які на підставі юридичних норм функціонують як носії суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [46, с. 381].

Надалі, досліджуючи теорію права, знаходимо визначення «суб'єкти правовідносин – індивідуальні чи колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності». [80, с. 354-355].

Лише законом може встановлюватися і визначатися та особлива юридична якість, чи властивість, яка дозволяє особі чи організації стати суб'єктом права. Ця якість чи властивість називається правосуб'єктністю. [41, с. 439]. Простіше кажучи, це передбачена нормами права можливість виступати учасником правовідносин [46, с. 381].

Для можливості набуття статусу суб'єкта цивільних правовідносин, учасникам правовідносин, необхідні ознаки, що притаманні юридичним особам підприємствам та організаціям. Необхідним для них є наявність самостійного балансу або кошторису. Ці підприємства мають право від свого імені набувати та здійснювати майнові та особисті немайнові права, оскільки мають у власності відокремлене майно, яким відповідають за договірними зобов'язаннями [41, с.239].

Цивільним законодавством, зокрема, главою 71 ЦК України [3] зазначено, що суб'єктами банківського кредитування виступають: кредитор чи кредитодавець, який передає іншому суб'єкту грошові кошти, за умов поверненості, строковості і платності та позичальник, як отримувач кредитних коштів [3].

Неодмінно, зі сторони суб'єкта банківських відносин у ролі кредитора можуть виступати лише банки. А зі сторони позичальника суб'єктами виступають суб'єкти господарювання, громадяни.

Звертаємо увагу на ст. 2 ЦК України, в якій визначені учасники цивільних відносин, а саме фізичні та юридичні особи [3]. Інші суб'єкти, крім названих у статті 2 ЦК України, брати участь у цивільних відносинах не можуть. Це відноситься до філій і представництв, про які йдеться у статті 95 ЦК України [3], в якій, водночас, відсутнє зазначення, що вони не є учасниками цивільних відносин [63, с.300]. Отже, філії та представництва комерційних банків не являються суб'єктами кредитних правовідносин.

Розглянемо детальніше трактування суб'єктів банківських відносин у науковій літературі. Суб'єктами кредитування можуть бути: банки; органи влади; міжнародні організації та об'єднання; державні та комерційні підприємства і організації. Позичальники як суб'єкти кредитування це отримувачі кредиту [29, с.285].

За загальним твердженням економістів, кредитодавець це суб'єкт кредитних відносин, який надає кредит позичальнику на певний строк. Позичальниками можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації). Головною метою надання кредиту є отримання прибутку у вигляді позичкового відсотку [54, с. 120].

Визначення «кредитодавець» було введено в обіг із набуттям чинності Цивільним кодексом України у 2004 році. Виходячи зі статті 1054 ЦК України кредитодавцем є банк або інша фінансова установа [3]. Статтею 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [4] визначено поняття банку, як юридичної особи, яка володіє виключним правом надавати банківські послуги, на підставі

банківської ліцензії [4]. Насамперед, варто зазначити, що за ст. 4 цього ж закону у складі банківської системи України перебувають не тільки банки, а також НБУ та філії іноземних банків, що ведуть територіально свою діяльність в Україні [4].

Правовий статус банків має ряд складових, що дозволяє розділити його на різні компоненти, які в сукупності утворюють правовий статус того чи іншого банку. До таких компонентів доцільно відносити правовий режим створення банку, його організації, компетенції органів, діяльності; правовий режим реорганізації та ліквідації тощо [65, с. 102].

Банк являється різновидом фінансової установи, поняття якої розкрито у ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг». За даним законом фінансова, в тому числі кредитна, установа – це юридична особа, що здійснює діяльність з надання фінансових, в тому числі кредитних, послуг [10].

До переліку фінансових установ відносяться не тільки банки, але і ломбарди, кредитні спілки, лізингові компанії, та інші юридичні особи, що займаються тільки наданням фінансових послуг.

Але, найголовніше встановлено статтею 19 Закону України «Про банки і банківську діяльність» про право на ведення діяльності з залучення вкладів і надання кредитів, тільки за наявності банківської ліцензії. І врешті, статтею 47 цього ж закону закріплено право надання банківських послуг виключно банками [Зн про банк]. Отже, як слушно підкреслено в літературі, основними вимогами, що висуваються до суб'єктів кредитних відносин – банківських установ, є наявність ліцензії НБУ, виконання вимог НБУ [24, с. 268].

І.А. Безклубий у своїй науковій праці «Теоретичні проблеми банківських правочинів» [27] сформулював визначення «банк», як юридичної особи, яка «з моменту запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб набуває цивільної правоздатності та дієздатності та має право надавати окремі фінансові послуги, а за умови отримання ліцензії НБУ здійснювати у сукупності операції щодо залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний

ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб». В той же час І.А. Безклубий виділяє банк в порівнянні з іншими фінансовими установами і пояснює це з таких міркувань:

- банк надає широкий вибір фінансових послуг у комплексі;
- наявністю у банку більш монопольного впливу;
- володіє правом розпорядження залученими коштами;
- наявність довірливого характеру у взаємовідносинах з клієнтом [27, с.14].

Так і у монографії «Банківські правочини: цивільно-правові проблеми» І.А. Безклубий наголошує, що за суб'єктним складом кредитні відносини визначаються тим, що одним із учасників таких відносин обов'язково має бути банківська установа. У договорах про позику грошей банківські установи також вправі брати участь, однак якщо для позики такий суб'єкт допускається, то для договору банківського кредиту вимагається [26, с.318]. На цьому ж твердженні зупиняється Г.Ю. Шемшученко у своїй дисертації «Фінансово-правові аспекти регулювання банківського кредитування». Автор, визначаючи юридичний статус банку як суб'єкта кредитних правовідносин пропонує вдосконалити зміст викладеного в статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» поняття банку, а саме: «Банк – це фінансова установа, яка на підставі ліцензії Національного банку України має виключне право здійснювати діяльність з залучення коштів фізичних і юридичних осіб у вклади з подальшим розміщенням цих коштів шляхом надання кредиту» [89, с. 6].

Правосуб'єктність – категорія, яка міцно встановилася в теорії та науці, хоча законодавство відповідної термінології не використовує. Взагалі наука цивільного права, з незрозумілих причин, віддає пріоритет вивченню категорії «правосуб'єктність» у контексті дослідження проблематики правового статусу фізичних осіб, залишаючи майже без уваги питання виникнення, зміни та припинення її у юридичних осіб [21, с.238].

У господарському праві України вживається термін «господарська компетенція», відповідно через неї виражається категорія «правосуб'єктність» в

науці господарського права, яка традиційно досліджується в теорії через «праводієздатність», «об'єм цивільної дієздатності». Дослідники питання правосуб'єктності юридичних осіб визначають наявність у банків «спеціальної правоздатності». На відміну від загальної правоздатності банківська правоздатність виникає з моменту реєстрації банку Національним банком України та внесення його до реєстру банків. Банківська дієздатність виникає на підставі банківської ліцензії, виданої Національним банком України [21, с. 240].

Обсяг спеціальної компетенції банку може визначатися двома способами:

- шляхом перерахування в законі банківських операцій, які банки можуть здійснювати, та встановлення заборон для діяльності банків;
- шляхом видачі ліцензій на банківську діяльність конкретному банку [65, с. 103].

Що стосується іншої сторони кредитних відносин, позичальник – це суб'єкт кредитних відносин, в особі юридичної чи фізичні особи, що має потребу в запозиченні коштів. Метою позичальника є отримання кредиту в користування на певний період. Кредитори і позичальники набувають свого статусу за власної згоди, на договірних умовах [54, с. 120].

Позичальниками можуть бути різні суб'єкти залежно від особливостей кожного окремого виду кредитування та визначених у кредитному договорі цілей [24, с. 156]. Кредити на поточну та інвестиційну діяльність мають право отримати юридичні особи – суб'єкти господарювання [32, с. 247].

Виходячи зі змісту частині 2 статті 55 ГК України, визначимо види суб'єктів господарювання. До них відносяться юридичні особи резиденти та нерезиденти у формі господарських організацій та фізичні особи – підприємці, що ведуть господарську діяльність [2].

Отже, до суб'єктів господарювання, що входять до суб'єктивного складу банківського кредитування зі сторони позичальника можна віднести: 1) юридичні особи; 2) фізичні особи – підприємці.

Варто звернути увагу, що у законодавстві відсутні конкретні вимоги до позичальника, а здатність бути учасником правовідносин визначається лише

правосуб'єктністю конкретного позичальника. Однак не виникає сумнівів, що позичальник повинен бути кредитоспроможним, тобто мати економічну можливість повернути кредит. Отже, як слушно зауважують окремі дослідники, серед вимог, що висуваються до позичальників – суб'єктів господарювання, є такі: економічна конкурентоспроможність; забезпеченість оборотними коштами у сумі не менш, ніж половина видатків; позитивна репутація у фінансовій дисципліні; аналіз продукції підприємства тощо [24, с. 268].

Найпоширенішими випадками кредитування банками є фінансування великого, малого та середнього бізнесу у сферах сільського господарства, промисловості та будівництва. Про це свідчать статистичні дані Національного банку України станом на 01 січня 2018 року, за якими комерційними банками надано кредити суб'єктам господарювання на суму 368 164 784 тис. грн. за такими видами економічної діяльності, як: сільське господарство, промисловість, будівництво [71].

Виділимо ще одну позицію у науковій літературі щодо суб'єктного складу банківських кредитних правовідносин. Позиція полягає в тому, що до кола суб'єктного складу банківського кредитування входять, крім банку і позичальника, треті особи – суб'єкти забезпечення кредитних зобов'язань [25, с. 12]. Їх визначають як опосередкованих суб'єктів правовідносин із банківського кредитування. А включення опосередкованих суб'єктів до переліку суб'єктів банківського кредитування аргументується наявністю в них юридичної зацікавленості в належному виконанні позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором. До даних суб'єктів належать, зокрема, поручителі, гаранті, які поручаються перед кредитором боржника за виконання ним свого зобов'язання.

Дозволимо припустити, що включення поручителів та гарантів до переліку суб'єктів банківського кредитування є безпідставним, оскільки їх права та обов'язки виникають не з договору банківського кредиту, а з іншого договору – договору поруки чи гарантії. Відповідно, поручитель – суб'єкт правовідносин із договору поруки, а гарант – суб'єкт правовідносин із гарантії. Зв'язок кредитних

правовідносин та правовідносин, що виникають із договору поруки, є безсумнівним, однак їх не слід ототожнювати чи змішувати.

Повернемося до суб'єктів правовідносин із банківського кредитування, які «стоять» на стороні кредитора. Крізь призму банківського законодавства та загальних положень ГК України [2] щодо розподілу учасників господарської діяльності за критерієм характеру виконуваних функцій можна провести класифікацію банків за рівнями. Відповідно, до першого рівня належить Національний банк України, який є суб'єктом організаційно-господарських повноважень; до другого рівня – банки, що здійснюють безпосередню господарську, в тому числі кредитну діяльність, які в Законі України «Про банки та банківську діяльність» визначені як «інші банки». З огляду на мету господарської діяльності, яка здійснюється цими банками, в багатьох навчальних та наукових джерелах обґрунтована необхідність уточнення їх законодавчого визначення як комерційних банків [66, с. 15].

З наведеним можна повністю погоджуватися, адже суб'єктом банківських кредитних відносин може бути не лише банк, а й НБУ, що приймає участь у банківських кредитних відносинах в якості органу державної влади, з метою управління у сфері банківської діяльності в цілому, та у сфері кредитної діяльності комерційних банків зокрема. Законодавством передбачено також, що НБУ є кредитором останньої інстанції для комерційних банків, що полягає в наданні комерційним банкам кредитів у випадку відсутності інших джерел фінансування [23, с. 116].

Отже, суб'єктами банківського кредитування суб'єктів господарювання можуть виступати особи з боку кредитодавця та позичальника. З боку кредитодавця суб'єктами правовідносин виступають лише банки, а з боку позичальника: юридичні особи – суб'єкти господарювання та фізичні особи – підприємці.

Вважаємо, що для розкриття сутності кредитного договору, крім визначення його поняття, ознак, змісту, суб'єктів та структури, важливим є розкриття його об'єкту та предмету.

Для того, щоб зрозуміти особливості і цінність договору банківського кредиту, важливо зосередитись на аналізі його об'єкта. Дослідження літератури з цього приводу показує, що відсутня однотайність думок щодо цього поняття. Відсутність спільних поглядів на предмет та об'єкт договору дозволяє виокремити різні погляди на сутність об'єкту договору:

– у договорі виокремлюється юридичний об'єкт – дії та матеріальний об'єкт (рідч або інше благо, на яке спрямована поведінка) [96, с.138-139.];

– об'єкт договору визначають складним і виокремлюють юридичний (є подвійним, виходячи з кількості сторін), вольовий (майнові інтереси), майновий (є подвійним, виходячи з визначення домовленістю сторін умов щодо надання кредиту та його повернення) [56, с.407].

З огляду на природу кредитних правовідносин як цивільних, звернемо увагу на визначення об'єкту цивільних прав, під яким розуміють те благо, на яке спрямоване суб'єктивне право, тобто все те, з приводу чого виникає певний правовий зв'язок між особами і з приводу чого складаються певні цивільні правовідносини. Відповідно до статті 177 ЦК України, об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага [3]. Отже, об'єктами цивільних правовідносин можуть виступати матеріальні чи нематеріальні блага, задля яких «суб'єкти вступають у відносини і на які спрямовані їх суб'єктивні права та обов'язки з метою задоволення своїх законних прав та інтересів» [84, с.76].

На думку економістів об'єктом кредитування виступає предмет, під який видається кредит [29, с.285]. А об'єктом банківського кредиту виступають грошові кошти, тобто кредитування відбувається в грошовій формі. Банки надають кредити в національній та іноземній валюті [54, с.115].

Гроші є загальноприйнятим еквівалентом, можуть замінити собою майже будь-який інший об'єкт майнових відносин, що мають майновий характер. Вони можуть виступати у трьох формах: готівковій, безготівковій та валюта. Законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій

території України, є грошова одиниця, а іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом [85, с.32].

Грошовими коштами визнаються нормативно визначені та виражені в емітованих в обіг паперових і металевих знаках або у безготівковій формі умовні вартісні одиниці (гривні, копійки або відповідні одиниці іноземної валюти, наприклад, долари і центи), які мають забезпечений на законодавчому рівні примусовий курс, що полягає в обов'язковості їх приймання за визначеною номінальною вартістю, визначають міру вартості речей, робіт, послуг, інших матеріальних і нематеріальних благ, а також втрат (майнової та немайнової шкоди, збитків тощо), визнаються у цивільному обороті законним платіжним та кредитним засобом і забезпечують здійснення всіх видів платежів та розрахунків, виконуючи функції загального еквівалента, обігу і нагромадження. Юридичний аспект грошей містить у собі поняття грошей як особливого об'єкта правовідносин [87, с. 29, 75].

Грошовою одиницею України відповідно до ст. 99 Конституції України [1] є гривня. Відповідно до ст. 3 Закону України, від 05.04.2001, № 2346-III «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [13 гроші існують в готівковій або безготівковій формі. Гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків.

Згідно ст. 192 ЦК України [3], гроші виступають самостійним об'єктом певних договорів, зокрема договору банківського кредитування. Будучи загальним еквівалентом вартості матеріальних благ, вони можуть замінити собою будь-який інший об'єкт відплатних майнових відносин. Грошима можна оплатити практично будь-який майновий борг, якщо це не заборонено законом або немає заперечень кредитора. У юридичних майнових відносинах реалізується споживача вартість грошей, як здатність бути носієм їх мінової вартості, загальним засобом обміну [86, с. 226-227].

З цього слідує, що відносини у сфері банківського кредитування належать до типу грошово – кредитних відносин, а об'єктом банківського кредитування виступають грошові кошти.

Відсутність у літературі єдиного розуміння предмета досліджуваного договору може викликати і практичні проблеми, що полягають, зокрема, у теоретичній можливості визнання в судовому порядку неукладеним договір кредиту, у яких предмет та об'єкт визначено не досить чітко.

С. І. Шимон, аналізуючи питання співвідношення понять об'єкт та предмет зобов'язання та предмет договору, зазначає, що з метою впорядкування термінології у законодавстві та юридичній практиці, слід визначитися з використанням термінів предмет договору і об'єкт зобов'язання [90, с.64].

У юридичній літературі висловлюється думка, що умова про предмет договору вказує на сутність (тип та вид) зобов'язання, яке породжується договором [86, с. 94-95]. Окрім того, як слушно зазначає О. С. Яворська, чітке та однозначне розуміння предмета й об'єкта договору має велике практичне значення, оскільки договір вважається неукладеним, якщо не визначено його предмет [94, с. 21].

Враховуючи наведене, вважаємо за необхідне аналіз питання про предмет договору кредиту розпочати з доктринального аналізу думок цивілістів щодо розуміння терміну «предмет договору» загалом.

Сьогодні у доктрині права серед науковців відсутнє єдине розуміння щодо поняття предмета договору та його внутрішньої структури. Одні науковці предметом договору вважають матеріальний об'єкт, щодо якого виникають цивільно-правові відносини сторін договору. Так, зокрема, М. М. Агарков предметом договору вважав певну річ, з приводу якої сторони укладають договір [95, с. 239-240]. С. А. Денисов предметом договору називає майно, яке одна сторона зобов'язується передати іншій стороні, майнові права, виконані роботи, а також виключні права [100, с. 205].

Інші вчені до предмету договору відносять дії, які сторони мають вчинити. Наприклад, на противагу позиції, що предметом договору є об'єкт матеріального

світу, С. Шимон зазначила, що визначення предмета як речі не дає ніякого уявлення щодо природи відносин, які виникають на основі укладеного договору, адже річ може передаватися у власність, користування, на зберігання тощо. Автор вважає, що конкретизація мети договору відбувається внаслідок визначення питання, про що саме сторони домовляються робити із цією річчю, а тому предметом договору вона вважає дію, яку необхідно вчинити задля досягнення мети договору.

Науковець робить висновок, що предметом договору (як домовленості, юридичного факту) не виступають речі, майно і вказує, що об'єкти різних видів договірних зобов'язань можуть співпадати, тоді як предмет кожного договору індивідуальний і слугує критерієм розмежування видів у межах договорів одного типу [90, с. 61, 63]. Прихильником такої позиції є також В. В. Вітрянській, який предметом договору визначає дії, які повинна вчинити зобов'язана сторона та виділяє у договорах складний предмет, що складається з декількох об'єктів [97, с. 78-79].

Серед науковців існує ще й третя позиція щодо предмета договору, суть якої полягає в тому, що предмет договору має складну конструкцію, а отже, окрім дій, які мають вчинятися сторонами, до нього необхідно відносити і речі матеріального світу, стосовно яких вчиняються такі дії. Так, Ф. І. Газве до предмета цивільно-правового договору відносив дії, які повинен вчинити боржник, і водночас об'єкт, на який спрямовані дії [99, с. 26].

Цікава позиція висловлена О. А. Сурженко. Так, автор вказує, що предмет договору завжди є ідентифікуючою особливістю. На думку О. А. Сурженко, у предметі договорів присутні такі елементи, як дії сторін та те, на що вони спрямовані або дії, до яких зобов'язуються сторони [102, с. 133, 134-135].

Щодо предмету кредитного договору, то предметом вважають грошові кошти (кредит) у національній або іноземній валюті, які можуть надаватись позичальнику в готівковій або безготівковій формі. Обов'язковою кількісною характеристикою предмета кредитного договору є його розмір, тобто сума

грошових коштів, які на умовах укладеного договору кредитор зобов'язується надати позичальникові [86 , с.370].

В.Я. Погребняк, досліджуючи кредит в науці права розуміє предмет зобов'язання, як грошову суму, що передається однією особою іншій в межах банківського кредитного договору [70,с.40].

У науковому коментарі ЦК України до глави «71 Позика. Кредит. Банківський вклад § 2. Кредит» [3] , предметом кредитного договору, як правило (за винятком комерційного кредиту), є грошові кошти (кредит). Гроші, що є предметом кредитного договору, можуть надаватись у національній та іноземній валюті у готівковій та безготівковій формі [88].

За відсутності визначення предмета кредитного договору в цивільному законодавстві, крім зазначеного у науковому коментарі ЦК України, на підставі тверджень науковців, спробуємо сформулювати поняття предмету кредитного договору, виходячи з наведеного аналізу наукової літератури.

Отже, предметом кредитного договору є лише грошові кошти як в готівковій так і в безготівковій формах, тобто сам кредит. Інші речі не можуть бути предметом кредитного договору. Кредит може надаватися і в іноземній валюті, хоча останнім часом політика НБУ щодо цього є нестабільною. Предмет договору кредиту, як одна із його основоположних істотних умов, повинен включати в себе не лише грошові кошти, але й дії сторін, які треба вчинити задля досягнення мети договору, а саме щодо прийняття та передачі кредиту.

РОЗДІЛ 2 НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

2.1 Судова практика вирішення спорів щодо кредитних правовідносин

Світова фінансова криза, що розпочалася у 2008 році, безпосередньо відобразилася і на функціонуванні вітчизняної фінансової системи. За останні роки банківська ліквідність значно погіршилась, а прибутки підприємств суттєво зменшились. Така ситуація призвела до кількісного зростання судових спорів щодо виконання кредитних договорів.

Не дивлячись на перше місце, яке посідає категорія кредитних спорів серед загальної кількості справ цивільної юрисдикції, особливості розгляду цієї категорії справ залишаються недослідженими. Існує велика кількість підзаконних нормативно-правових актів, котрі часто змінюються, суперечать один одному. При цьому в деяких випадках чинне банківське законодавство входить у протиріччя з іншими галузями права – цивільним, господарським, фінансовим, адміністративним, податковим та митним. Іноді трапляються й випадки, коли не лише у споріднених законах, але й одному й тому ж законі мають місце правові розбіжності чи навіть правові колізії [50, с.63].

Законодавство України надає суб'єктам підприємництва можливість захистити свої права і законні інтереси за допомогою такого правового інструменту, як звернення у судові органи. Так, у ст. 1 ГПК України вказано, що підприємства, установи, організації, інші юридичні особи, громадяни, що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, і які в установленому порядку отримали статус суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звернутися до господарського суду відповідно до встановленої підвідомчості господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і інтересів, що охороняються законом, а також для застосування передбачених даним кодексом заходів, направлених на запобігання правопорушення [2].

Конституція України [1] є законом прямої дії та має найвищу юридичну силу щодо усіх актів процесуального права. Вона визначає засади організації та

здійснення правосуддя, а також судову систему України, уповноважує суди на здійснення правосуддя, закріплює основні принципи судочинства, правовий статус особи взагалі та її процесуальний статус, зокрема [35, с. 251]. Згідно ст. 13 Конституції України державою гарантовано захист всіх прав суб'єктів господарювання [1].

У роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України у п. 2 Постанови № 9 від 01.11.1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» зазначено, що суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції України (ст.8 КУ) і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії [12].

Щодо роз'яснення конституційності законів та інших НПА, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, суддям слід звертатися до рішень Конституційного Суду України, при цьому не тільки до їх резолютивної, а й до мотивувальної частин, де суд конституційної юрисдикції висловлює свої міркування щодо розуміння конституційних принципів та норм [74, с. 56].

2 червня 2016 р. Верховна Рада України ухвалила нову редакцію Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [8], який став новим кроком на шляху вдосконалення судової системи в Україні, об'єднавши в собі майже усі норми, які регулюють діяльність суду і суддів в Україні. Згідно зі статтею 7 вище вказаного закону, кожному гарантується захист його прав, свобод і законних інтересів незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону [8].

Як зазначає Д. Кирилюк, при судовому розгляді спорів виникають цілком закономірні ускладнення, що пов'язані з банківською діяльністю, і навіть суддям з великим досвідом роботи досить важко розібратися у величезному масиві нормативних актів [47; с. 159].

За даними судової статистики України, однією з найчисленніших категорій судових справ, які розглядаються в порядку цивільного судочинства, є справи, що виникають із кредитних правовідносин. Так, у 2015 році в місцевих та апеляційних судах знаходилось на розгляді 269279 справ, що виникають із

договорів, із них 216372 – спори, що виникають із договорів позики, кредиту, банківського вкладу у сумі 45, 48 млрд грн (за 2016 рік – 170 047 спорів на суму 54,64 млрд грн; за 2017 рік – 146 825 спорів на суму 46,34 млрд. грн) [92].

Вищевикладена статистика свідчить про чисельність справ цієї категорії й тенденцію до зменшення кількості справ, проте не за обсягом. Адже, питома вага спорів, що виникають із договорів позики, кредиту, банківського вкладу складає близько 80 % від загальної кількості справ, що виникають із договорів, а розмір грошових коштів пред'явлених до стягнення залишився на рівні 2015 року. Виходячи з вищевказаних даних, варто припустити, що лєвова частина позовних вимог ґрунтується на несправедливих умовах кредитного договору, таких як: прив'язка гривневого кредиту до еквіваленту іноземної валюти, нарахування необґрунтованих процентів, неустойки тощо.

До цього висновку також приходять партнери адвокатського бюро «Паляничко та партнери, АБ», підіймаючи в пресі питання справедливості в кредитних спорах з банками [68]. Аналізуючи судову практику, партнери бюро підкреслюють, що основними причинами кредитних спорів з банками є:

- оскарження умов кредитних договорів;
- незаконне оформлення кредиту за документами клієнта;
- вирішення питань заставного майна, його втрати, заміни тощо;
- самовільне підвищення процентної ставки банку;
- неправильне нарахування відсотків і комісій за кредитом;
- стягнення заборгованості з позичальника за позовом банку;
- ухилення позичальника від сплати боргу та співпраці з представниками банку з проблемної заборгованості;
- незаконна передача кредитної справи колекторам, які намагаються вилучити майно у позасудовому порядку або здійснюють інші протиправні дії [68].

Варто уваги твердження авторів новітнього вчення про тлумачення нормативно-правових актів, які наголошують, що суди не уповноважені давати

загальну оцінку законодавства чи виносити окремі ухвали у разі неясності НПА, чи у разі суперечностей між законними актами [63, с. 24].

Аналізуючи проблемні питання судового захисту суб'єктів підприємництва, О.Р. Зельдіна акцентує, що задля права громадян на судовий захист, держава зобов'язана створити ефективну й доступну систему правосуддя. Складність, різноманітність і чисельність спорів виправдовують необхідність спеціалізації судових органів, розмежування їх компетенції за родом справ і території з тією метою, щоб забезпечити кваліфіковане судочинство, найбільш доступне, та найменш обтяжливі для осіб, що беруть участь у ньому [42, с. 45].

Т.В. Росік у своєму дисертаційному дослідженні приходять до висновку, що судова практика у формуванні права України, розглядається як неформальне, вторинне джерело права. Це пов'язано з тим, що правова система України наближена до романо-германської правової сім'ї. У практичному застосуванні судова практика формує висновки для переконливого обґрунтування судового рішення. Але, підкреслює автор дисертації, посилення на судову практику необхідно об'єднувати з посиланням на відповідний закон або на інше формальне джерело права [75, с.109].

В узагальненому вигляді судова практика забезпечує правову визначеність як одну із важливих вимог верховенства права шляхом заповнення прогалів у правовому регулюванні, встановлення моделі поведінки в тих ситуаціях, де законодавець свідомо залишив простір для автономного правового регулювання. Як правило, судова практика є формально необов'язковим вторинним джерелом права, проте судові інстанції завжди намагалися слідувати практиці вищих судів при вирішенні аналогічних справ, оскільки в іншому разі їх рішення могли бути скасовані в апеляційному чи касаційному порядку. Нині предметом наукових дискусій стає питання щодо визнання джерелами конституційного права рішення Конституційного Суду України, в яких містяться правові позиції за юридичною силою «судового прецедента». Акти КС України не є нормативно-правовими, а швидше за все – постановлювально-роз'яснювальними, тобто таким, що на

підставі змісту та обсягу правової норми визначають її конституційний статус, однак таке твердження є дискусійним в сучасній науці [79, с.119-120].

До початку судової реформи, що відбулась наприкінці 2017 р. відповідно до ст. 31 Закону України від 07.07.2010р № 2453-VI «Про судоустрій та статус суддів» [9], у системі судів загальної юрисдикції діяли вищі спеціалізовані суди, які згідно зі ст. 32 цього Закону: розглядали справи відповідної судової юрисдикції у касаційному порядку згідно з процесуальним законом; надавали методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на підставі її узагальнення й аналізу судової статистики. На ці суди була покладена важлива функція - надання спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційних роз'яснень з питань застосування при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції у висновках Верховного Суду України, викладених у постановках, ухвалених за результатами розгляду заяв. До них устанав вищих спеціалізованих судів належали: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України [39, с. 166].

Вищезгадані інстанції припинили своє функціонування за новою редакцією Закону від 05.08.2018 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» [8] зі змінами, які почали діяти 15 грудня 2017 року. Згідно нової редакції цього закону, Верховний Суд – єдина касаційна інстанція України, найвищий суд у системі судоустрою України. Це касаційна інстанція, у певних випадках – суд першої або апеляційної інстанції. Він аналізує судову статистику, узагальнює судову практику; звертається до Конституційного Суду щодо конституційності правових актів та стосовно офіційного тлумачення Конституції України.

Н. Зозуля досліджуючи питання обов'язковості застосування правових позицій Верховного суду України судами, та можливості від них відступати, підсумовує, що судами і досі на практиці враховуються правові позиції, викладені в постановках ВСУ, не зважаючи на те, що у кодексах відсутня норма, яка би регулювала дане питання [43].

Звернемося до конкретних прикладів розглянутих правових питань, винесених на розгляд Великої Палати Верховного Суду щодо кредитних договорів.

Постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.02.2018 у справі №913/757/16, залишаючи без змін судові рішення у даній справі, колегія суддів звернула увагу, що предметом даного спору є примусове виконання відповідачем в натурі своїх зобов'язань за кредитним договором, що не є відповідальністю за порушення зобов'язання в розумінні положень ст. 622 ЦК України та статей 216, 217 ГК України. Отже боржник, якого звільнено від відповідальності за порушення зобов'язання на підставі положень статті 617 ЦК України та статті 218 ГК України, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом [14].

У постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 13.02.2018 у справі №916/4737/14 скасовано попередні судові рішення та прийнято нове про задоволення первісного позову та відмову в задоволенні зустрічної позовної заяви від Товариства, яким подано зустрічний позов до Банку про зобов'язання здійснити погашення заборгованості Товариства перед Банком за кредитним договором за рахунок предмета застави – коштів фізичної особи, що розміщені на вкладному депозитному рахунку в Банку . У спорі, що розглядався, кошти, за рахунок, яких Товариство просило здійснити зарахування зустрічних вимог, станом на дату початку ліквідації Банку перебували на депозитному рахунку, що належав саме фізичній особі (банківський вклад), а не Товариству.

З огляду на це, зроблено висновок , що під час вирішення справ про проведення зарахування зустрічних однорідних вимог з погашення заборгованості кредитора банку перед банком безпосередньо під час ліквідаційної процедури такого банку є можливим лише за наявності умов, визначених ч. 2 п. 8 ст.46 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [6] (у редакції, чинній на момент прийняття рішення судом першої інстанції) [15].

На сьогодні залишаються невирішеними проблеми, пов'язані із застосування правових наслідків звернення до суду з вимогами, що не підпадають

під його цивільну юрисдикцію, що призводить до невиправданого затягування розгляду справи та шкодить дотриманню принципів цивільного процесу [60, с.67].

У зв'язку з тим, Великою Палатою Верховного Суду у Постанові від 06 червня 2018 року № 910/16713/15 на вирішення питання про визначення юрисдикції, а саме у порядку якого виду судочинства (господарського чи цивільного) має вирішуватись спір про стягнення заборгованості за кредитним договором, в якому однією із сторін є фізична особа-підприємець міститься висновок про те, що предметом позову в цій справі є стягнення заборгованості за кредитним договором з позичальника - фізичної особи, то такий приватноправовий спір за суб'єктним складом сторін підлягає розгляду за правилами цивільного судочинства [15].

Звернемо увагу на питання визнання права позивача-поручителя вимагати від позичальника банку сплати боргу за кредитними договорами, що виникло у справі № 910/14424/17. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду постановою від 20.02.2018 р. по даній справі підтримав позицію місцевого та апеляційного суду з огляду на те, що позивач не довів порушення чи невизнання відповідачами його прав або охоронюваних законом інтересів. Банк не заперечував факт укладення Договору поруки, отримання коштів від позивача, зарахування вказаних коштів у рахунок погашення заборгованості з повернення кредиту та сплати відсотків, але не надав доказів повернення цих коштів як помилково перерахованих у зв'язку з відсутністю укладеного з ним Договору поруки [17].

Отже, перехід до поручителя прав кредитора у зобов'язанні після виконання ним обов'язку боржника відбувається на підставі припису закону [33].

Окрему увагу варто звернути на справи про застосування строків позовної давності щодо вимог кредитора про сплату процентів за користування кредитом. Так постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 03.04.2018 у справі № 924/18/17 залишено без змін рішення попередніх інстанцій [18].

Колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу, що у разі неналежного виконання позичальником зобов'язань за кредитним договором позовна давність (стаття 257 ЦК України) [3] за вимогами кредитора про сплату процентів за користування кредитом, здійснення якої відповідно до умов договору визначено періодичними щомісячними платежами (у цьому кредитному договорі така періодичність, як з'ясовано попередніми судовими інстанціями, встановлена), повинна обчислюватися з моменту настання строку сплати кожного чергового платежу. Подібну правову позицію було викладено в постанові Верховного Суду України від 06.04.2016 у справі № 6-249цс15, і Касаційний господарський суд не має підстав для відступу від неї. При цьому, як вбачається з установлених судовими інстанціями обставин справи, ні дія кредитного договору, ні зобов'язання за ним щодо сплати процентів на час розгляду цими інстанціями справи не припинилися, і вплив позовної давності щодо стягнення суми заборгованості за цим договором не означає такого ж впливу стосовно процентів як періодичних щомісячних платежів за тим самим договором [18].

Отже, позовна давність за вимогами кредитора про сплату процентів за користування кредитом, здійснення якої відповідно до умов договору визначено періодичними щомісячними платежами, повинна обчислюватися з моменту настання строку сплати кожного чергового платежу.

І в завершення аналізу судової практики вважаємо, що слід звернути увагу на постанову Великої Палати Верховного Суду у справі № 569/2749/15-ц щодо підвідомчості спорів за одночасної участі юридичної та фізичної осіб (боржника та поручителя) [19].

Так, суд зазначив, що в порядку цивільного судочинства можуть розглядатися будь-які справи, у яких хоча б одна зі сторін є фізичною особою, якщо їх вирішення не віднесено до інших видів судочинства. Однак, при визначенні юрисдикції суд має враховувати, що відповідачі у справі пов'язані солідарним обов'язком як боржники. Тобто, критеріями розмежування між

справами цивільного та господарського судочинства є одночасно суб'єктний склад учасників процесу та характер спірних правовідносин.

Отже, критеріями розмежування справ цивільного та господарського судочинства є одночасно суб'єктний склад учасників процесу та характер спірних правовідносин. Позовні вимоги до кількох відповідачів, серед яких є хоча б одна фізична особа, мають розглядатися в одному провадженні, якщо такі вимоги однорідні, нерозривно пов'язані між собою та від вирішення однієї з них залежить вирішення інших вимог.

Виходячи з аналізу судової практики, відзначимо її високу корисність та важливість, як інструменту, що сприяє виявленню прогалин чинного законодавства України, якими регулюються кредитні відносини, неоднозначності змісту окремих його норм. Правові позиції ВП ВС, начебто, розставляє всі крапки над «і» у складних та проблемних питаннях, керуючись при цьому принципом верховенства права та забезпечуючи захист прав, свобод і інтересів фізичних та юридичних осіб.

Безсумнівно судова практика у складі Великої палати Верховного суду створює основу для вдосконалення норм і розвитку законодавства з банківських та кредитних відносин. Так як, важливим понад усе є єдність і передбачуваність судової практики, що відноситься до реалізації принципу верховенства права у вирішенні судами спорів. Тому вважаємо доцільним внести зміни до процесуальних кодексів, і закріпити обов'язковість врахування при винесенні судових рішень не лише правових позицій Верховного Суду, але й Верховного Суду України, які продовжують застосовуватись судами у спірних кредитних правовідносинах.

2.2 Зарубіжний досвід банківського кредитування суб'єктів господарювання

Криза минулих років вказує на наявність недосконалого банківського регулювання, в тому числі й правового регулювання кредитних відносин. Адже, як зазначив О.І. Хаб'юк, недосконалі правові умови призводять до встановлення

завищених вимог до банків, безкарності порушень законодавства, виникнення корупції. Все це руйнує також систему правових норм та стимулів до їх виконання [93, с.105].

М.І. Іоргачова зазначає, основними проблемами сучасного кредитування є висока вартість банківських запозичень для більшості українських компаній та висока галузева концентрація надання банківською системою кредитних ресурсів. Сьогодні реальний сектор продовжує вимагати кредитування, але нездатність українських банків забезпечити існуючі потреби суб'єктів господарювання в довгострокових фінансових ресурсах на сприятливих умовах, перетворила вітчизняну банківську систему на стримуючий чинник розвитку економіки і посилила потребу підприємств у пошуку альтернативних механізмів фінансування своєї діяльності [44, с.62].

У світлі вищесказаного постає, необхідність дослідження досвіду держав, які успішно здійснюють банківське регулювання. В Україні вивченню світового міжнародного досвіду кредитування для можливості його запровадження у українській банківській системі присвячені праці таких науковців як: А.С. Гула, О.А. Костютенко, С. М. Лобозинська, Н.П. Поляк, Н.В. Сабліна, О.І. Хаб'юк, та інші.

Розвинені кредитні ринки сприяють розвитку нових підприємств, а особливо тих, котрі залежні від зовнішнього фінансування, а розвинений фінансовий сектор значно прискорює розвиток наукоємних галузей, яким потрібне довгострокове зовнішнє фінансування, що зумовлює економічний розвиток загалом [72, с. 38].

На національних ринках позикових капіталів зарубіжних країн важливу роль відіграють фінансово-кредитні установи, які посідають важливе місце системі фінансування реального сектору економіки. В Україні до загальних банківських законів належать кодекси і базові банківські закони (наприклад, «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг») [10].

До спеціальних банківських законів належать ті, які регулюють безпосередньо банківські відносини (наприклад, закон «Про банки і банківську

діяльність» [4]). За оцінкою С. Лобозинської, у країнах з розвинутою економікою банківське законодавство налічує близько 10 – 12 спеціальних законів, які визначають правовий статус центрального банку, банківської системи, окремих кредитно-фінансових інститутів [61, с. 177].

Значне дослідження щодо кредитних систем інших країн проведено О.А. Костюченко [53]. Дослідник вважає, що важливе місце в ієрархії джерел банківського права займають комерційні (торгові) кодекси провідних зарубіжних країн, а саме: Німеччини, США, Франції, Швейцарії, Японії, в яких містяться норми, присвячені деяким аспектам регулювання банківської діяльності. У сфері міжнародної банківської діяльності важливе місце посідають міжнародні банківські стандарти, які розробляє Міжнародна організація стандартизації (ISO). Стандарти становлять сукупність технічних вимог до оформлення банківських документів, додержання яких має правове значення, оскільки їх використовують у міжнародній банківській практиці [53.].

Значний за обсягом блок банківського законодавства становлять положення, інструкції, правила, що видаються банками, а також численні формуляри, які використовуються в банківській практиці для оформлення банківських угод, акти локального регулювання (наприклад, статuti банків та їх асоціацій), правила обслуговування клієнтів, про служби банку.

Як приклад О.А. Костюченко, називає Кодекс добросовісної банківської практики, прийнятий Британською банківською асоціацією, який відіграє важливу роль в регламентуванні відносин банків з клієнтами, в регулюванні діяльності банківських установ. Істотне значення для банківського права становлять правові звичаї та звичаї ділового обороту [53].

Актуальним для банківської системи України є запозичення досвіду країн Центральної, Східної Європи та США в застосуванні стандартів банківського нагляду, який показує, що згідно з міжнародними принципами, ефективна система банківського нагляду повинна мати цілі, операційну незалежність, прозорість, надійність, ресурсну базу [67, с.221].

А.С. Гула досліджуючи зарубіжний досвід, передусім німецьких, французьких і польських кооперативних банків, зазначає, що в умовах світової фінансово-економічної кризи винятково позитивну роль відіграють кооперативні банки. В Україні можливість створення кооперативних банків передбачена законодавством, однак жодний такий банк не було зареєстровано. Така модель організації банківського бізнесу може застосовуватися в Україні на засадах державного сприяння, використання в законодавчому забезпеченні процесу зарубіжного досвіду провідних країн зі створення кооперативної системи банків [38, с.229].

У розвинених країнах світу банки відіграють значну роль серед джерел фінансування інновацій. Так у США та Німеччині банківське кредитування інновацій здійснюється на засадах конкуренції, у Швеції та Швейцарії – на засадах державного регулювання, у Австралії – на засадах міжнародної співпраці [40, с.98].

У дослідженні Н.В.Тарасевич та А.В. Марковського, щодо впровадження міжнародного досвіду банківського кредитування суб'єктів малого бізнесу, запропоновано найяскравіші приклади банківського кредитування суб'єктів малого бізнесу в міжнародній практиці, яке відрізняється від українського банківського кредитування: наявність спеціалізованих банків істотно зменшує навантаження справ із кредитування для великих банків та покращує сам процес кредитування суб'єктів малого бізнесу, оскільки спеціалізовані банки займаються тільки своїм окремим сегментом ринку; фінансування інвестиційних проектів, за якого банк здебільшого бере до уваги майбутній грошовий потік, який буде генеруватися безпосередньо проектом, як джерело погашення кредитної заборгованості; використання послуг фінансового консалтингу, який дає банкам змогу надавати клієнтам консультації із фінансової діяльності їхнього бізнесу; процентні ставки в Європі є набагато нижчими, ніж в Україні. Все це сприяє покращенню розвитку умов банківського кредитування бізнесу. Так, у багатьох закордонних країнах малому бізнесу серйозну фінансово-кредитну підтримку надає держава через спеціальні структури і фонди, наприклад, через

Адміністрацію в справах дрібного бізнесу (США), Корпорацію страхового кредитування дрібного бізнесу (Японія), Кредит для середніх і дрібних фірм (Франція). У Китаї активно функціонують державні фонди з підтримки та розвитку діяльності малого та середнього підприємництва [83, с.756 –757].

У країнах, що належать до англосаксонської правової системи (Великобританія, США, Канада та ін.), де діє прецедентне право, важливу роль у правовій регламентації банківської діяльності відіграє судова та арбітражна практика, тобто рішення судових органів і арбітражів з конкретних справ за участю банків, а також прецеденти, створювані Судом ЄС [53].

Досліджуючи зарубіжний досвід у сфері кредитних відносин, слід зважати на те, що суспільні відносини, аналогічні кредитуванню, були покликані вирішити дві основні проблеми:

- проблему масового виробництва споживчих товарів при недостатніх показниках попиту (проблема виробника);
- проблему швидкого залучення значних обсягів коштів, необхідних для придбання дорогих товарів (проблема кінцевого споживача).

З огляду на різні підходи до вирішення цих двох проблем сформувалися різні концепції правового регулювання кредитування. Так, у Великобританії, Німеччині та США було утворено спеціальні фінансові установи, що виступали у якості безпосередніх суб'єктів правовідносин у сфері кредитування. У Великобританії такі установи купували товари у виробника та надавали це майно споживачу в оренду з правом викупу за договорами, подібними до сучасних лізингових угод. У США договори купівлі-продажу укладалися безпосередньо між виробником та кінцевим споживачем, а кредитні установи укладали додатковий договір «Про порядок розрахунків» з обома контрагентами. У Німеччині загальноприйнятою була практика повної сплати фінансовою установою вартості товару виробникові з передаванням права власності кінцевому споживачеві, який зобов'язувався сплатити узгоджену суму установі, при чому переданий товар виступав у якості заставного майна [73, с.47].

Світовий досвід свідчить, що в сучасних умовах господарювання неефективно мати одне джерело фінансування. Так, зараз на кредитному ринку США йде жорстка боротьба за клієнтуру. Приватні банки готові йти на пільгові умови, вести бухгалтерський облік на фермах, надавати консультативні послуги з оплати податків і т.д. Таким чином, можна говорити про наявність в розвинутих країнах різноманітної і значною мірою пільгової системи кредитування [31, с.112].

Короткострокове та середньострокове кредитування дає можливість використовувати у вигляді застави ліквідні активи, серед яких техніка, виробниче обладнання та особисте майно. Широке використання в якості застави майнових прав спостерігається у Швеції [31, с.110].

Для зниження рівня кредитного ризику у багатьох країнах почали створювати спеціальні підрозділи, покликані здійснювати оцінку, моніторинг та управління проблемними позиками, які функціонують на рівні або банківської установи, або банківської системи. Таким чином, створення системи з організації проблемних кредитів допомагає оптимізувати кредитний портфель банків, даючи їм можливість зосередитися на розвитку основного бізнесу.

Однак проблемами застосування даного методу в українській банківській системі залишаються недосконалість нормативно-правової бази, необхідність значних коштів для створення такої організації, проблема визначення реальної вартості сумнівних боргів та повернення кредитів [78, с.137].

У Німеччині застосовується система пільгового кредитування при освоєнні високотехнологічних виробництв, створенні малих приватних підприємств. Пільгові умови – плата за користування кредитними ресурсами, як правило, не перевищує 6 % річних, а термін надання позики – 10-15 років. Заслуговує на увагу програма, спрямована на фінансову підтримку малого бізнесу на початковому етапі його діяльності. Строк кредиту не може перевищувати 10 років, причому впродовж перших двох років позичальник звільняється від погашення основної суми кредиту. Процентна ставка визначається під час підписання кредитної угоди і є фіксованою впродовж усього терміну позики. Одна з основних переваг для

позичальників – можливість одержати кредит при недостатньому розмірі його забезпечення. Що ж до банків, то для них передбачено обов'язкове «звільнення від відповідальності в розмірі 80 %» [58, с. 54].

Щодо правового регулювання кредитного договору, слід звернути увагу на англійське законодавство, яке відрізняється від положень нормативно-правових актів у інших країнах. Як зазначає А. А. Вишневський, англійським банківським законодавством дуже детально врегульовані достатньо дрібні деталі кредитного правочину. Наприклад, встановлюються вимоги до заголовку документа, розміру його шрифту, ступеню контрасту між шрифтами договору та папером на якому він друкується. Відповідно до англійського законодавства, кредитний договір має містити умови про загальну суму кредиту, річну процентну ставку, графік погашення кредиту тощо. При цьому вказані пункти не можуть «змішуватись» з іншими, а повинні розташовуватись поряд з полем документа, призначеному для його підпису боржником. Порухення кредитором вимог, що висуваються законом до форми та змісту договору у певних випадках тягне за собою неможливість застосування примусового виконання умов кредитного правочину [98, с. 210].

У англійському законодавстві детально регламентуються права та обов'язки сторін кредитного договору. Істотною умовою вважається покладання на кредитора обов'язку надати позичальнику інформацію, пов'язану з отриманням кредиту та виконанням умов цього правочину. Законом встановлюється, що кредитор, протягом семи днів з моменту пред'явлення позичальником відповідної вимоги, зобов'язаний проінформувати останнього про те, в які довідкові кредитні агенції він звертався з метою отримання інформації про позичальника. При цьому позичальник також вправі отримати у відповідному довідковому кредитному агентстві копію файлу з інформацією, що була передана його майбутньому кредитору. У зв'язку з тим, що позичальник вправі повернути отриманий кредит достроково, на кредитора покладається обов'язок протягом дванадцяти днів надати відомості про суму заборгованості за кредитом. У разі прострочення боржником погашення кредитного зобов'язання кредитор

зобов'язується звернутись з вимогою про сплату боргу до позичальника, а останній вправі протягом семи днів виконати своє зобов'язання [98, с. 211].

Слід зазначити, що загальноєвропейською ознакою регулювання кредитних відносин є те, що дія спеціальних нормативно-правових актів, присвячених регулюванню таких договірних зобов'язань розповсюджується і на відносини іпотечного кредитування [101, с. 226].

Найбільше втілення теорія загальних умов кредитного договору отримала в Німеччині, де у 1974 р. був прийнятий відповідний закон (Allgemeine Geschäftsbedingungen der Banken). Надбанням цього нормативно-правового акту є узагальнення сформованої судової практики з розгляду спорів, що виникають в результаті укладання кредитних правочинів, а також встановлення стандартних формулювань нікчемних умов договору. Загальні умови кредитних договорів в Німеччині розробляються Федеральним союзом німецьких банків – некомерційною організацією, що становить собою об'єднання різних кредитних організацій. Такі умови застосовуються абсолютною більшістю німецьких банків і використовуються ними як власні локальні правові акти [70, с. 18].

У підсумку погоджуємося з висновком В.Я. Погребняка, що «законодавство України у сфері банківського кредитування відстає від провідних країн світу на кілька десятиліть. Звідси цілком зрозумілим є прагнення вітчизняних законодавців наблизити нормативно-правове регулювання досліджуваних відносин до Європейського рівня особливо сьогодні, коли відбувається реалізація загальнодержавної стратегії Євроінтеграції» [70, с.33].

Цілком очевидно, що на сьогодні, основним викликом для українських законотворців є реалізація євроінтеграційних прагнень України, а першим та найважливішим завданням у цьому контексті слід вважати забезпечення сприятливого правового середовища для реалізації реформ у сфері банківського кредитування.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У ході проведеного дослідження правового регулювання банківського кредитування суб'єктів господарювання ми дійшли таких висновків.

1. Банківський кредит – це форма здійснення кредитних правовідносин, які реалізуються на підставі кредитного договору у взаємовідносинах між банком та позичальником у спосіб передачі залучених банком на депозитні рахунки грошових коштів у власність позичальнику на умовах строковості, платності, повернення, забезпечення і цільового використання.

Правова природа кредиту є складною та специфічною: у загальному сприйнятті кредит являється формою виконання кредитних правовідносин, що мають грошовий характер, де банк на деякий час отримує право кредитора стосовно особи-боржника; а у вузькому сенсі – це вид кредитних правовідносин, що виникли за участю банківських установ, які залучають при здійсненні кредитних операцій кошти з депозитних вкладів.

2. Під кредитним договором розуміється договір, який визначає взаємні юридичні права і обов'язки та відповідальність банку і клієнта-позичальника з приводу проведення кредитної операції.

Кредитний договір укладається в письмовій формі і не може змінюватися в односторонньому порядку без згоди сторін. Конкретний зміст кредитного договору і перелік усіх умов кредитної операції визначаються за згодою сторін. У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту.

3. Що стосується суб'єктного складу кредитних правовідносин, то ними можуть виступати особи з двох боків – кредитодавця та позичальника. З боку кредитодавця суб'єктами правовідносин виступають лише банки, а з боку позичальника: юридичні особи – суб'єкти господарювання та фізичні особи – підприємці.

Включення поручителів та гарантів до переліку суб'єктів банківського кредитування є безпідставним, оскільки їх права та обов'язки виникають не з договору банківського кредиту, а з іншого договору – договору поруки чи гарантії. Відповідно, поручитель – суб'єкт правовідносин із договору поруки, а гарант – суб'єкт правовідносин із гарантії. Зв'язок кредитних правовідносин та правовідносин, що виникають із договору поруки, є безсумнівним, однак їх не слід ототожнювати чи змішувати.

Об'єктом кредитного договору є грошові кошти, як в готівковій так і безготівковій формах, тобто кредитування відбувається в грошовій формі.

4. Аналіз судової практики щодо спорів, пов'язаних із банківською діяльністю, свідчить про те, що найпоширенішими є спори, пов'язані з кредитними правовідносинами.

У більшості випадків це були позови кредиторів – банків про стягнення заборгованості за кредитними договорами, відсотків за користування кредитом, штрафних санкцій за невиконання чи несвоєчасне виконання умов кредитного договору. Головними причинами виникнення таких спорів є порушення умов договору позичальниками.

Із конкретних прикладів розглянутих правових питань, винесених на розгляд Великої Палати Верховного Суду щодо кредитних договорів:

- зазначено, що боржник, якого звільнено від відповідальності за порушення зобов'язання на підставі положень статті 617 ЦК України та статті 218 ГК України, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом;

- зроблено висновок, що під час вирішення справ про проведення зарахування зустрічних однорідних вимог з погашення заборгованості кредитора банку перед банком безпосередньо під час ліквідаційної процедури такого банку є можливим лише за наявності умов, визначених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [6];

- окрему увагу звернено на постанову Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду на питання щодо позовної давності за вимогами

кредитора про сплату процентів за користування кредитом, здійснення якої відповідно до умов договору визначено періодичними щомісячними платежами, повинна обчислюватися з моменту настання строку сплати кожного чергового платежу;

- щодо підвідомчості спорів за одночасної участі юридичної та фізичної осіб суд зазначив, що в порядку цивільного судочинства можуть розглядатися будь-які справи, у яких хоча б одна зі сторін є фізичною особою, якщо їх вирішення не віднесено до інших видів судочинства.

5. Досліджуючи зарубіжний досвід банківського кредитування суб'єктів господарювання звертаємо увагу на успішні правові введення розвинених країн, наслідком яких є глобальне поліпшення ефективності кредитних систем таких держав як Німеччини, США, Франції, Швейцарії, Японії, в яких важливе місце в ієрархії джерел банківського права займають комерційні (торгові) кодекси .

Значний за обсягом блок банківського законодавства розвинених країн становлять положення, інструкції, правила, що видаються банками, а також численні формуляри, які використовуються в банківській практиці для оформлення банківських угод, акти локального регулювання (наприклад, статuti банків та їх асоціацій), правила обслуговування клієнтів, про служби банку.

Актуальним для банківської системи України є запозичення досвіду країн Центральної, Східної Європи та США в застосуванні стандартів банківського нагляду, який показує, що згідно з міжнародними принципами, ефективна система банківського нагляду повинна мати цілі, операційну незалежність, прозорість, надійність, ресурсну базу.

Враховуючи викладене вище слід надати такі пропозиції до законодавства:

1. Доповнити главу 8 «Вимоги до діяльності банків» Закону України «Про банки і банківську діяльність» нормою про порядок укладення кредитних договорів між банком і суб'єктом господарської діяльності, в якій буде чітко зазначено, що під час укладення кредитного договору в ньому обов'язково має бути визначено: об'єкти кредитування; строк і розмір кредиту; порядок надання та погашення кредиту; відсоткову ставку та умови її регуляції; право перевірки цільового використання кредиту, що надається кредитором позичальнику; процедуру реалізації забезпечення (наприклад, заставу); перелік документації та строки надання її позичальником кредитору; взаємні зобов'язання і відповідальність сторін; санкції та ін.

2. Доповнити ч. 2 ст. 625 ЦК України положеннями про порядок нарахування процентів за боргом по закінченню строку/терміну дії договору з урахування строків позовної давності щодо неустойки, що сприятиме зменшенню кількості судових спорів між сторонами кредитного договору.

3. Розробити та затвердити Методичні рекомендації Національного банку України щодо порядку застосування банківського законодавства з кредитних відносин, в яких буде детально роз'яснено процес регулювання банківського кредитування суб'єктів господарювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254к/96-вр>. Дата звернення 15 вересня 2019 року.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. №436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. Дата звернення 15 вересня 2019 року.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. Дата звернення 15 вересня 2019 року.
4. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. Дата звернення 15 вересня 2019 року.
5. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>. Дата звернення 10 вересня 2019 року.
6. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 10 листопада 2018 року №4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>. Дата звернення 10 вересня 2019 року.
7. Про споживче кредитування: Закон України від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>. Дата звернення 10 вересня 2019 року.
8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 05 серпня 2018 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-V. Втрата чинності крім окремих положень від 30.09.2016. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.

10. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>. Дата звернення 15 вересня 2019 року.

11. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ: Постанова пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01 березня 2013 року № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.

12. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.

13. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>. Дата звернення 15 вересня 2019 року.

14. Постанова Касаційного господарського суду у Верховного Суду від 06 лютого 2018 року у справі №913/757/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72092621>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.

15. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 13 лютого 2018 року у справі №916/4737/14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72402759>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 червня 2018 року № 910/16713/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74660029>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.

17. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.02.2018 у справі № 910/14424/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72402732>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.

18. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 03 квітня 2018 року у справі № 924/18/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73261173>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.

19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 569/2749/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74376356>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.

20. Арбузов С. Г., Колобов Ю. В., Міщенко В. І., Науменкова С. В. Банківська енциклопедія. Київ: Центр наукових досліджень Національного банку України. Знання, 2011. 504 с.

21. Артикуленко О. Правосуб'єктність юридичної особи: сучасні виклики та невирішені питання. Підприємництво, госп-во і право: наук.-практ. госп.-прав. журн. Київ, 2018. № 6. С. 238–242.

22. Бабенко-Левада В. Г., Катан Л. І., Демчук Н. І., Журавльова Т. О. Банківська система: навч. посіб. Дніпро : Пороги, 2017. 444 с.

23. Банківське право: українське та європейське: навч. посібник / П.Д. Біленчук та ін. Київ: Атіка, 1999. 398 с.

24. Банківські операції: підручник / за ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. 696 с.

25. Баришніков А.Г. Адміністративно-правове регулювання сфери банківського кредитування в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 Запоріжжя, 2009. 21 с.

26. Безклубий І. А. Банківські правочини: цивільно-правові проблеми: монографія. Київ : Вид.-поліг. Центр «Київський університет», 2005. 378 с.

27. Безклубий І.А. Теоретичні проблеми банківських правочинів: автореф. дис. ... докт. юрид.наук: 12.00.03. Київ , 2006 . 32 с.

28. Бессараб Т. В. Проблемні питання визначення поняття «банківський кредит». Наукові записки. 2003. № 22. С. 217–220.

29. Божидарнік Н.В. Божидарнік Т.В. Валютні операції: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 698 с.

30. Вдовенко Л. О., Механізм банківського кредитування аграріїв. Ефективна економіка. № 11. 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3516>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.
31. Власюк С.А. Зарубіжний досвід банківського кредитування сільськогосподарських підприємств України. Збірник наукових праць Уманського нац. ун.-ту садівництва. Вип. 77, Ч.2: Економіка. Умань, 2012. С.105–113.
32. Вовчак О.Д., Рушишин Н.М. Банківська справа: Навчальний посібник. Львів: «Новий Світ-2000», 2010. 560 с.
33. Вронська Г. Виконання кредитних договорів: огляд судової практики ВС. ЛІГА.Блоги. 16.05.2018. URL: <https://blog.liga.net/user/avronskaya/article/30141>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.
34. Гетманцев Д.О. Банківське право України: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
35. Гетманцев О. В. Джерела цивільного процесу України: поняття та види. Держава і право. Вип. 33. Київ : Ін-т держави в права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. С. 195–198.
36. Господарське право України. Навчальний посібник/ за заг. ред. проф. Н. О. Саніахметової. Харків: Одиссей , 2005. 608 с.
37. Грін О.О. Договори в цивільному праві України: навчальний посібник: Альб. схем. О.О.Грін. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2012. 219с.
38. Гула А. С. Зарубіжний досвід використання кооперативних банків в Україні. Бізнес Інформ, 2015. № 3. С. 226–230.
39. Дашковська Т.М. Співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2016. 215 с.
40. Діба М. І. Банківське кредитування інновацій в розвинених країнах. Стратегія економічного розвитку України : зб. наук. пр. Київ : КНЕУ, 2017. № 40. С. 94–100.

41. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) : навч. посіб. / О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук, А. П. Заєць та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
42. Зельдіна О.Р. Судовий захист суб'єктів підприємництва: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Київ.: Юрінком Інтер, 2015. 176 с.
43. Зозуля Н. «Чи обов'язково судам враховувати правові позиції ВСУ і хто може від них відступати: теорія та практика». Українське право. 19.03.2018 URL: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/chy-obov-yazkovo-sudam-vrakhovuvaty-pravovi-pozytsiyi-vsu-i-khto-mozhe-vid-nykh-vidstupaty-teoriya-t/. Дата звернення 25 вересня 2019 року.
44. Іоргачова М. І. Проблеми корпоративного кредитування в Україні. Економіка розвитку. 2011. №4 (60). С. 59–62.
45. Кармазін В. Я. Проблеми правового регулювання умов кредитування. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 2. С. 19–23.
46. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ.: Кондор, 2006. 477 с.
47. Кирилюк Д. До питання про необхідність розробки та прийняття Банківського кодексу в Україні. Юридичний журнал. Юстиніан, 2006. № 1. С.17-18
48. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 344 с.
49. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Видавництво Центр учбової літератури, 2013. 578 с.
50. Ковальчук А. Правові колізії в законодавчому забезпеченні кредитної діяльності. Право України. 2003. №5. С. 62–65.
51. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп./ В.В. Луць та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
52. Костюченко О. А. Банківське право: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 1999. 168 с.

53. Костюченко О.А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Комерційні банки. Розрахунки і кредитування. Ринок цінних паперів. Національне валютне законодавство. Банківські системи зарубіжних країн. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/bank-pr/270-kostytenko.html?start=30>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.
54. Круш П. В., Алексеев В. Б. Гроші та кредит: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 216 с.
55. Кузнецова С. А., Болгар Т.М., Пестовська З.С. Банківська система: навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 400 с.
56. Кульчій О.О. Проблеми визначення предмета договору страхування цивільно-правової відповідальності автовласників. Держава і право. 2011. №51. С.403–408.
57. Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: Т-во "Знання", КОО, 2002. 215 с.
58. Майборода, В. Роль банківського сектора Німеччини у сприянні розвитку малих та середніх підприємств. Вісник НБУ. 2003. № 4. С. 54.
59. Малахова, О. Л. Напрями активізації банківського кредитування суб'єктів підприємництва в Україні: зб. наук. праць / Тернопільський нац. економічний університет. Тернопіль: Видавничо–поліграфічний центр ТНЕУ «Економічна думка», 2016. Том 24. № 2. С. 22–30.
60. Михальська Н.В. Правові наслідки звернення до суду з вимогами, що не підпадають під його цивільну юрисдикцію. Правничий вісник Університету "КРОК". 2011. Вип. 10. С. 67–71.
61. Лобозинська С. М. Державне регулювання банківської системи України: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 416 с.
62. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України/ за заг. ред. В. С. Щербини та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 810 с.
63. Новітнє вчення про тлумачення правових актів: посібник з курсу .../ за заг. ред. В.Г. Рогань, І.Л Самсін, А. Г. Ярема та ін. Харків: Право, 2013. 752 с.

64. Несинова С. В., Воронко В.С., Чебикіна Т.С. Господарське право України: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 564 с.
65. Орлюк О.П. Банківське право: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 392 с.
66. Очкуренко С.В. Правове регулювання відносин, що виникають в процесі кредитної діяльності комерційних банків : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Одес. нац. юрид. акад. 2001. 24 с.
67. Павлюк О. О. Досвід зарубіжних країн у застосуванні банківського нагляду та регулювання. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2015. Вип. 22(3). С. 216–222.
68. Паляничко В., Д. Алфєєв Кредитний спір? Питання встановлення справедливості. Юридична газета. 07.03.2018. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/kreditniy-spir-pitannya-vstanovlennya-spravedlivosti.html>. Дата звернення 25 вересня 2019 року.
69. Пислиця, А. А. Аналіз стану кредитування юридичних осіб в банківській сфері. Наукові записки : зб. наук. пр. Кіровоград : КНТУ, 2014. Вип. 15. С. 29–33.
70. Погребняк В. Я. Цивільно-правове регулювання відносин споживчого кредитування в Україні: дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 226с.
71. Показники банківської системи. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442. Дата звернення 25 вересня 2019 року.
72. Поляк Н. П. Кредитні інструменти розвитку реальної економіки в Україні: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Держ. ВНЗ «Ун-т банк. справи». Київ, 2016. 223 с.
73. Пономаренко О. Перспективи застосування зарубіжного досвіду у сфері правового регулювання споживчого кредитування в Україні. Інститут законодавства Верховної Ради України. 2016. С. 46–51.
74. Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві. Київ: Ваіте, 2016. 206 с.

75. Росік Т.В. Роль судової практики в сучасній правотворчості: теоретико–прикладні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 238 с.
76. Рябко Л.Г. Правове регулювання кредитних відносин по законодавству України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 20 с.
77. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
78. Сабліна Н. В., Кривеженко В. В. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду здійснення кредитних операцій банку. Бізнес Інформ. 2012. №7. С. 136–138.
79. Селіванов О. А. Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади України (науково практичний аналіз): монографія. Київ : Парлам. вид-во, 2018. 184 с.
80. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
81. Стойко О. Я. Банківські операції: практич. посіб. Київ: КУНЕС, 2002. 258 с.
82. Стрибко Т.І. Нормативно-правовий договір та договірний процес у суверенній Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 121.00.01. Одеса, 2016. 255 с.
83. Тарасевич Н.В., Марковський А.В. Впровадження міжнародного досвіду банківського кредитування суб'єктів малого бізнесу. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Випуск 17. С. 755–758.
84. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України: підручник, 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Істина, 2007. 816 с.
85. Цивільне право України: навч. посібник/ за ред. Стефанчука Р.О. Київ: Наукова думка, 2004. 361 с.
86. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / за ред.: В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. Л. Яроцький. Київ : Юрінком Інтер, 2007. Т. 2. 552 с.
87. Цивільне право України : навч. посібник / І. І. Килимник, А. М. Бровдій, Д. Є. Кутоманов; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ. 2014. 225 с.

88. Цивільний Кодекс України: Науково-практичний коментар: Том 2: Фізична особа / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків: Страйд, 2009. 150 с.
89. Шемшученко Г.Ю. Фінансово-правові аспекти регулювання банківського кредитування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 21 с.
90. Шимон С.І. Об'єкт і предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки до наукової дискусії. Юридична Україна. 2011. № 4. С. 58–64.
91. Фомін Г.Ф. Правове регулювання кредитних відносин. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2011. № 2. С. 272–277.
92. Форма 2Ц. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства: Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/. Дата звернення 25 вересня 2019 року.
93. Хаб'юк О. І. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: монографія. Івано-Франківськ : ОІППО; Снятин: Прут Принт. 2008. 260 с.
94. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти: монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. 384 с.
95. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву: в 2-х т. Москва: АО Центр ЮрИнфоР, 2002. Т. 1. 490 с.
96. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. пятая : в 2 т. Договоры о займе, банковском кредите и факторинге. Договоры направленные на создание коллективных образований. Москва : Статут, 2006. Т. 1. 736 с.
97. Витрянский В. В. Существенные условия договора в отечественной цивилистике и правоприменительной практике. Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. 2002. № 6. С. 86–146.
98. Вишневский А. А. Банковское право Англии: монография. Москва: Статут, 2000. 301 с.
99. Гавзе Ф.И. Обязательственное право (общие положения). Минск, Изд - во БГУ им. В.И. Ленина. 1968. 128 с.

100. Денисов С. А. Некоторые общие вопросы о порядке заключения договора. Актуальные вопросы гражданского права. Москва : Статут, 1998. С. 229–275.

101. Неруш И. А. Влияние денежного обязательства на causa договора как критерий деления денежных обязательств. Право и политика. 2004. № 8. С. 122–126.

102. Сурженко А. О. К вопросу о предмете договора в гражданском праве. Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2002. Вип. 53. С. 132–137.